

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ในโลกเชิงประจักษ์ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมากมายนั้นสามารถพิจารณาทำความเข้าใจได้จากหลายมิติหรือหลายมุมมอง การทำความเข้าใจหรืออธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ จึงมีความสัมพันธ์กับกรอบแนวคิดเบื้องหลังการอธิบายปรากฏการณ์นั้น ๆ ซึ่งเป็นการสร้างขอบเขตการพิจารณาในประเด็นกว้าง ๆ เพื่อให้การศึกษาในเรื่องนั้นเป็นไปอย่างมีทิศทางและเป็นระบบ

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจและอธิบายถึงชีวิตความเป็นอยู่ของแรงงานเด็กภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกิดขึ้น ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของสังคมดั้งเดิมหรือที่เรียกว่าสังคมประเพณี (traditional society) ความสัมพันธ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และการปฏิสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมภายใต้ระบบคุณค่าและโลกทัศน์ของสังคมในอดีตนั้น เมื่อวิถีชีวิตเข้าสู่สังคมทันสมัย (modern society) วิธีการผลิตเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบการค้า ระบบความสัมพันธ์ คุณค่าและโลกทัศน์ดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวไปอย่างไร

แนวคิดแรงงานรับจ้าง

คำว่าแรงงาน หมายถึง กำลังกายและกำลังความคิดของมนุษย์ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยในการผลิตชนิดหนึ่ง รวมทั้งเป็นทรัพยากรที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจ การใช้คำว่า 'แรงงาน' ในบางครั้งอาจใช้ในความหมายหรือใช้ชี้เฉพาะวัตถุประสงค์ เช่น อาจใช้หมายถึง 'ชนชั้นแรงงาน' หรือ 'ชนชั้นกรรมาชีพ' ซึ่งหมายถึงเฉพาะบุคคลที่เสนอขายแรงงานให้กับบุคคลอื่นหรือองค์กรธุรกิจ เป็นบุคคลที่ทำงานกับเครื่องจักร เครื่องมือ ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของหัวหน้าและมักเป็นบุคคลที่มีรายได้น้อย ปัจจุบันความหมายของคำว่า 'แรงงาน' ที่ใช้กันอย่างกว้างขวางโดยทั่วไปได้ครอบคลุมการใช้กำลังกายและกำลังความคิดของมนุษย์ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจหมายถึงคนในวัยทำงานทั้งหมดที่เป็นกำลังแรงงาน (labour force) ที่ทำงานเป็นจำนวนวันหรือชั่วโมง (man day or man hour) (สุมาลี ปิทยานนท์, 2539 : 1)

กลุ่มแรงงานรับจ้างมักจะได้รับพิจารณาในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์บ่งบอกการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้ามาในเมือง (bipolar movement) โดยมีสังคมเมืองทำหน้าที่เป็นแรงดึงดูด (pull positive factor) ที่สำคัญ เนื่องจากเมืองเป็นศูนย์กลางความเจริญ เป็นแหล่งสะสมความมั่งคั่ง ทุน และการพัฒนาอุตสาหกรรม แต่กลับขาดแคลนแรงงาน ขณะที่ความยากจน สภาพด้อยพัฒนา

การขาดแคลนทุนและการมีแรงงานเหลือเฟือของสังคมชนบท ได้กลายเป็นแรงผลักดันที่สำคัญ สำหรับการเคลื่อนย้ายแรงงานและการขยายตัวของแรงงานรับจ้างจากชนบทในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงแรงงานเด็กและสตรีด้วยเช่นกัน

แนวคิดด้านแรงงานส่วนใหญ่อธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในมุมมองและเน้นปัจจัยสาเหตุต่างกัน อย่างเช่นมโนทัศน์เรื่องวิธีการผลิตระบบนายทุนของมาร์กซ์ ซึ่งอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในยุคปัจจุบันที่ประเทศต่าง ๆ ส่วนใหญ่ในโลกเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบนายทุน ซึ่งมาร์กซ์ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบนายทุนเกิดขึ้นเมื่อพลังการผลิตพัฒนาขึ้นถึงขั้นผลิตเพื่อขายผลผลิตเป็นสินค้า (commodity production) และเป็นการผลิตในรูปแบบโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ใช้เครื่องจักรและแรงงานอิสระ ข้อจำกัดต่าง ๆ ถูกยกเลิก ไพร่ถูกปลดปล่อยให้เป็นแรงงานอิสระมาสู่การเป็นกรรมกรผู้ไม่มีปัจจัยการผลิต มีแต่แรงงาน เจ้าของกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตเปลี่ยนจากเจ้าของที่ดินมาเป็นเจ้าของทุน ซึ่งค่าแรงส่วนเกินจากแรงงานไปเป็นของตน

แนวคิดเกี่ยวกับแรงงานเด็ก

ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงานเด็ก พ.ศ. 2541 แรงงานเด็กคือ เด็กที่มีอายุระหว่าง 15 ปี แต่ยังไม่ครบ 18 ปีบริบูรณ์ การจ้างแรงงานเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี ถือว่าผิดกฎหมาย ดังนั้นแรงงานเด็กจึงแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรงงานเด็กที่ถูกจ้างตามกฎหมาย เป็นการจ้างแรงงานเด็กที่มีอายุระหว่าง 15 ปี แต่ยังไม่ครบ 18 ปีบริบูรณ์ ที่มีการปฏิบัติถูกต้องตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 และกลุ่มแรงงานเด็กที่นอกเหนือจากกลุ่มแรงงานเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี และแรงงานเด็กที่มีอายุ 15 ปี แต่ยังไม่ครบ 18 ปีบริบูรณ์ ได้รับการว่าจ้างและปฏิบัติอย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมาย (กองแรงงานหญิงและเด็ก, 2544 : 36)

1. ความสำคัญของปัญหาแรงงานเด็ก

การใช้แรงงานเด็กกลายเป็นปัญหาแรงงานที่สังคมไม่พึงปรารถนาด้วยเหตุผลดังนี้ กล่าวคือ ประการแรก ปัญหานุชชธรรม เนื่องจากเด็กยังมีความสามารถในการพึ่งตนเองได้ต่ำและมีสภาพร่างกายและจิตใจที่อ่อนแอ เมื่อมาทำงานจึงมักถูกนายจ้างข่มเหง รังแก รวมทั้งเอาเปรียบต่าง ๆ โดยที่เด็กต้องยอมจำนน ไม่อาจปกป้องคุ้มครองตัวเองได้ นายจ้างจึงมักจะให้เด็กทำงานหนักเกินไป มีชั่วโมงทำงานสูงและค่าจ้างต่ำ ประการที่สอง ปัญหาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เด็กที่มีอายุ 10 -

15 ปี ควรอยู่ในโรงเรียนเพื่อรับการศึกษาด้านความรู้และสติปัญญา แต่หากเด็กในวัยดังกล่าว ต้องออกจากโรงเรียนมาทำงาน ก็เป็นงานประเภทไร้ฝีมือ เป็นงานหนักและซ้ำซาก จำเจ ทำงานไม่ถูกสุขลักษณะ จะทำให้การพัฒนาทางร่างกายของเด็กผิดปกติ อาทิ ใช้เวลาทำงานนานเกินไปจนขาดการรับประทานอาหาร ไม่ถูกหลักโภชนาการหรือการพักผ่อนไม่เพียงพอ ส่งผลทำให้เด็กมีน้ำหนักต่ำกว่ามาตรฐาน เด็กเหล่านี้เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะเป็นแรงงานที่ด้อยคุณภาพ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, ม.ป.ป. : 158) ประการที่สาม เด็กมีความสำคัญต่อความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมของสังคม ซึ่งเด็กจะได้รับการถ่ายทอด ชัดเจน อบรมสั่งสอนจากครอบครัวให้เกิดการสืบทอดวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ เมื่อเด็กออกไปทำงานเป็นผลให้ความใกล้ชิดกับครอบครัวลดน้อยลง การอบรมสั่งสอนและการถ่ายทอดความรู้และวัฒนธรรมของสังคมก็ลดน้อยลง ทำให้ขาดความต่อเนื่องและมีผลทำให้เด็กไม่สนใจที่จะสืบทอด

2. องค์ประกอบเชิงระบบในการศึกษาปัญหาแรงงานเด็ก

การศึกษาถึงปัญหาแรงงานเด็ก สามารถอธิบายโดยพิจารณาปัญหาแรงงานเด็กในฐานะของระบบหนึ่ง ๆ อันประกอบด้วยระบบย่อยต่าง ๆ ซึ่งระบบย่อยเหล่านี้ต่างมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและพึ่งพาดอกกันตลอดเวลา

ระบบการใช้แรงงานเด็กประกอบด้วยระบบย่อย 4 ระบบ คือ ตัวแรงงานเด็กและครอบครัว นายจ้างและกระบวนการผลิต กฎหมาย และภาระดำเนินงานของรัฐและสหภาพแรงงาน สิ่งแวดล้อมของระบบที่สำคัญ คือ บริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งอธิบายได้ดังนี้ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, ม.ป.ป. : 162 - 163)

ระบบย่อยด้านแรงงานเด็กและครอบครัว เกิดจากความยากจนของพ่อแม่ที่ไม่สามารถให้บุตรเรียนหนังสือเกินกว่าภาคบังคับได้ บางส่วนไม่มีไร่นาให้เด็กช่วยงาน บางส่วนเห็นว่าการส่งเด็กออกไปทำงานจะก่อให้เกิดรายได้มากกว่าให้เด็กช่วยงานในไร่นา ดังนั้นจึงส่งลูกทำงานอันเป็นการตัดสินใจที่จำกัด โดยคาดหวังว่าค่าจ้างที่เด็กได้รับจะสามารถช่วยเหลือและจุนเจือการดำรงชีวิตของครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง

ระบบย่อยด้านนายจ้างและกระบวนการผลิต เป็นการพิจารณาในส่วนของนายจ้าง ซึ่งนายจ้างนิยมว่าจ้างแรงงานเด็กเพราะค่าจ้างต่ำและควบคุมได้ง่าย การจ้างผู้ใหญ่ 1 คน อาจจะต้องจ่ายค่าจ้างเท่ากับเด็ก 2 - 5 คน นายจ้างในสถานประกอบการขนาดเล็กซึ่งมีทุนน้อยจึงอาศัยความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบจากการจ้างแรงงานเด็ก ขณะเดียวกันกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน หรือ

บางขั้นตอนก็ต้องสอดคล้องกับการใช้แรงงานเด็กด้วย ได้แก่ งานที่ไม่ใช้ฝีมือ มีได้ยกของหนักเกินไป เป็นงานที่ซ้ำซากจำเจ เป็นต้น

ระบบย่อยด้านกฎหมายและการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ เป็นการพิจารณาว่ากฎหมายมีช่องโหว่อย่างไรบ้าง และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการของนโยบายมีจุดอ่อนอย่างไรบ้าง อันเป็นการเอื้ออำนวยให้เกิดการขยายตัวของแรงงานเด็ก

ระบบย่อยด้านสภาพแรงงานรวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งหลาย องค์กรเหล่านี้ให้ความสนใจต่อการรณรงค์และเคลื่อนไหวให้เกิดการแก้ไขปัญหแรงงานเด็กมากน้อยเพียงใด หากองค์กรเหล่านี้อ่อนแอ หรือไม่ให้ความสนใจต่อปัญหาแรงงานเด็ก ก็จะส่งผลซ้ำเติมแรงงานเด็กในทางลบร้ายมากขึ้น

ในด้านบริบททางเศรษฐกิจที่เอื้อให้เกิดการใช้แรงงานเด็กนั้น เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจในอดีตที่ผ่านมาซึ่งมุ่งเน้นภาคอุตสาหกรรม อันก่อให้เกิดปัญหาความยากจน ปัญหาการล่มสลายของชุมชนภาคเกษตรในชนบทและการอพยพเข้ามาทำงานในภาคอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่ ๆ ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวสูงในอุตสาหกรรมที่ผลิตสินค้าอุปโภคและบริโภค โดยใช้แรงงานไร้ฝีมือเป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็ก บริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจได้ผลักดันให้ลูกหลานชาวนาที่ถูกแยกออกจากปัจจัยการผลิต ต้องอพยพเข้ามาทำงานในอุตสาหกรรมเบาที่กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็ว

บริบททางวัฒนธรรม สามารถกล่าวได้ว่าการใช้แรงงานเด็กในการผลิตเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต ลูกหลานของเกษตรกรในสังคมก่อนหน้าทุนนิยมต่างมีหน้าที่ช่วยครอบครัวในการผลิตทั้งสิ้น เด็กอายุ 7 - 10 ขวบ ต้องช่วยเลี้ยงวัวควาย หว่านดำ เก็บเกี่ยว เลี้ยงไก่ หาดปลา เป็นต้น ดังนั้นการที่เด็กช่วยทำงานที่มีรายได้ในรูปแบบค่าจ้างจึงถือว่าไม่ได้เป็นการละเมิดต่อบรรทัดฐานของสังคมประการใด หากกลับได้รับการสรรเสริญเยินยอว่าเป็นที่เด็กที่เอาการเอางานและมีสำนึกในบุญคุณพ่อแม่

นอกจากนี้ทางด้านบริบททางการศึกษาเป็นมุมมองสำคัญที่ต้องพิจารณาควบคู่ด้วย ทั้งนี้ แรงงานเด็กเป็นวัยสำคัญของการศึกษา หากนโยบายทางการศึกษาของรัฐและการมีโรงเรียนในชุมชนที่เอื้อต่อการศึกษาของประชากรวัยดังกล่าว ก็จะมีผลต่อการเข้าสู่แรงงานของเด็กด้วย ดังเช่นการขยายโอกาสทางการศึกษาของรัฐที่ผ่านมาทำให้เด็กยากจนมีโอกาเรียนมากขึ้น การมีโรงเรียนในระดับมัธยมในชุมชนทำให้เด็กมีโอกาเรียนสูงขึ้นซึ่งจะส่งผลให้แรงงานเด็กในชุมชนลดลง

3. ปัญหาแรงงานเด็กในปัจจุบัน

แม้ว่าในปัจจุบันปัญหาเกี่ยวกับแรงงานเด็กได้ลดลงทั้งในแง่จำนวนและระดับความรุนแรงก็ตาม แต่ปัญหาของแรงงานเด็กยังมีอยู่และจำเป็นต้องได้รับการดูแลเป็นพิเศษ เพื่อป้องกันไม่ให้ปัญหาถดถอยกลับมารุนแรงอีกรวมทั้งเพื่อขจัดปัญหาให้หมดสิ้นไป ปัญหาแรงงานเด็กที่ยังพบในปัจจุบัน ได้แก่ (กองแรงงานหญิงและเด็ก, 2544 : 41 - 43)

1) การใช้แรงงานเด็กอย่างไม่เป็นธรรม นายจ้างมักไม่ปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองแรงงาน เช่น ทำงานเกินชั่วโมงทำงาน ไม่มีเวลาพัก ไม่มีวันหยุด ไม่จัดสวัสดิการต่างๆ ให้ จ่ายค่าจ้างต่ำกว่าที่กฎหมายกำหนด และล่วงละเมิดทางเพศต่อเด็ก เป็นต้น

2) คุณภาพชีวิตต่ำ ทำงานเป็นระยะเวลานานเกินกว่าที่เด็กควรทำ ทำให้มีเวลาพักผ่อนน้อย แรงงานเด็กมักอาศัยอยู่กับนายจ้าง อาหารที่นายจ้างให้เด็กมักไม่มีคุณค่าทางโภชนาการเพียงพอกับวัยเด็กที่กำลังเจริญเติบโต สถานที่พักและสถานที่ทำงานของเด็กมักไม่ถูกสุขลักษณะ แออัด สกปรก มีแสงสว่างและการระบายอากาศที่ไม่ดีพอ เด็กต้องยืนหรือนั่งทำงานในลักษณะที่ไม่ถูกต้องต่างๆ ส่งผลโดยตรงต่อสุขภาพอนามัยและการเจริญเติบโตของเด็ก

3) การประสบกับอันตรายจากการทำงาน เด็กที่เข้าสู่ตลาดแรงงานใหม่ไม่มีความรู้ในการทำงาน เนื่องจากไม่เคยทำงานมาก่อน แต่นายจ้างก็จะใช้งานเด็กทันที ทำให้เด็กไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและไม่ปลอดภัย อีกทั้งเด็กบางคนต้องทำงานที่ไม่เหมาะสมกับวัย ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญให้เด็กประสบอันตรายจากการทำงานและเจ็บป่วย ไม่มีการป้องกันอันตรายที่ดีพอ ขาดเครื่องมือป้องกันอันตรายและอุปกรณ์ความปลอดภัยต่างๆ นายจ้างและแรงงานเด็กบางรายไม่สนใจในการใช้อุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคล ทำให้เกิดอุบัติเหตุในการทำงานได้ง่าย

4) การขาดโอกาสทางการศึกษาและพัฒนาวิชาชีพ แรงงานเด็กส่วนใหญ่จบการศึกษา ระดับต่ำกว่าร้อยละ 80 ถ้าสำเร็จการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษา เด็กส่วนใหญ่พักกับนายจ้าง เวลาพักผ่อนและวันหยุดไม่เพียงพอ ทำให้เด็กไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาและการพัฒนาอาชีพที่ดีสำหรับอนาคต

5) การปรับตัวของเด็ก แรงงานเด็กอยู่ในช่วงวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายและจิตใจ การที่เด็กต้องทำงานและพักอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมและไม่ถูกสุขอนามัยย่อมมีผลกระทบต่อร่างกายของเด็ก การจากบ้านและจากครอบครัวในชนบทมาสู่ชุมชนเมืองย่อมทำให้เด็กขาดความอบอุ่นและขาดการพัฒนาการด้านจิตใจ

4. แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ไขแรงงานเด็ก

แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาแรงงานเด็กสามารถจำแนกได้เป็น 3 แนวดังนี้ (White, 1994 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, ม.ป.ป. : 180)

1) แนวคิดในการกำจัด (abolitionist perspective) เป็นแนวคิดที่ห้ามมิการใช้แรงงานเด็กโดยสิ้นเชิง ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในนโยบายของประเทศพัฒนาแล้วที่กีดกันต่อประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย

2) แนวคิดในการคุ้มครอง (protectionist perspective) เป็นแนวคิดที่เปิดโอกาสให้มีการจ้างงานแรงงานเด็กได้ แต่กำหนดเงื่อนไขและให้ความคุ้มครองต่อแรงงานเด็ก เช่น ค่าจ้างขั้นต่ำ ชั่วโมงการทำงาน สภาพแวดล้อมในการทำงาน การพักผ่อน อาหาร ห้องน้ำห้องส้วม และความปลอดภัยของแรงงานเด็ก เป็นต้น

3) แนวคิดในการปลดปล่อย (liberationist perspective) หรือแนวคิดทำให้อำนาจแก่เด็ก (empowerment) เป็นแนวคิดที่เริ่มมาจากองค์กรพัฒนาเอกชนในคานเด็ก มีทัศนะเกี่ยวกับเด็กในลักษณะที่เด็กเป็นตัวนำแห่งการเปลี่ยนแปลงที่กระตือรือร้น เปิดโอกาสให้เด็กมีอำนาจตัดสินใจที่จะเลือกทำงาน

ทัศนะห้ามการใช้แรงงานเด็กได้เกิดขึ้นในยุโรปตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 และในปีค.ศ. 1919 ได้มีการก่อตั้งสำนักงานแรงงานระหว่างประเทศ (International Labor Office) ซึ่งได้รณรงค์ห้ามใช้แรงงานเด็กมาตั้งแต่ต้น จนถึงปีค.ศ. 1980 แนวคิดดังกล่าวจึงเริ่มผ่อนคลายในบางประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยผสมแนวคิดการคุ้มครองมากขึ้นเพราะถือว่าปัจจุบันเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่ยังคงมีการใช้แรงงานเด็กอยู่ แต่ในอนาคตคาดว่าสังคมจะเคลื่อนตัวไปสู่เป้าหมายในที่สุด โดยไม่มีการใช้แรงงานเด็กอย่างสิ้นเชิง (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, ม.ป.ป. : 180)

เหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่นักวิชาการสนับสนุนการห้ามใช้แรงงานเด็กคือผลกระทบภายนอก (externality) กล่าวคือ หากไม่เอาเด็กออกจากโรงเรียนและลงทุนด้านการศึกษาแก่เด็กจะทำให้ผลตอบแทนต่อสังคมสูงกว่าผลตอบแทนที่พ่อแม่จะได้รับ ดังนั้น การเอาเด็กออกจากโรงเรียนจะทำให้สังคมโดยรวมสูญเสียประโยชน์บางอย่างไป เช่น ความรู้ความสามารถของเด็กซึ่งเป็นประโยชน์สำคัญที่ไม่ได้ตกแก่พ่อแม่ของเด็กฝ่ายเดียวแต่เป็นประโยชน์ที่สังคมโดยรวมจะได้รับ

ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ประเทศที่พัฒนาแล้วได้พยายามสร้างแรงกดดันต่อประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายให้เข้มงวดต่อการยกเลิกแรงงานเด็กอย่างสิ้นเชิง เช่น ห้ามนำสินค้าเข้ามาจากประเทศโลกที่สามที่ผลิตโดยแรงงานเด็ก และกลุ่มผู้บริโภครีไครมไม่บริโภคสินค้าที่ผลิตโดยแรงงานเด็ก ทั้ง ๆ ที่ประเทศพัฒนาแล้วบางประเทศกลับผ่อนคลายมาตรการกำจัดมาเป็นมาตรการ

คุ้มครองมากขึ้น ขณะเดียวกันในประเทศพัฒนาแล้วก็ไม่สามารถจำกัดการใช้แรงงานเด็กได้อย่างสิ้นเชิง

การที่สังคมตำหนิแรงงานเด็กนั้นดูเหมือนว่าจะเป็นทัศนะที่ขัดแย้งกัน ประการแรก ความเป็นจริงมีเด็กหลาย ๆ คนทำงานด้วยความสมัครใจ และด้วยการสนับสนุนจากครอบครัว ถ้าหากแรงงานเด็กเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาแล้ว ทำไมหลายครอบครัวจึงยินยอมให้หรือสนับสนุนให้เด็กทำงาน และทำไมเด็กจึงยินดีที่จะทำงาน ประการที่สอง ความเป็นจริงสภาพแวดล้อมที่ดีสามารถเป็นผลดีต่อเด็กในการทำงาน ตัวอย่างเช่น มีการยอมรับกันโดยทั่วไปว่างานที่ไม่เป็นอันตรายนั้นสามารถสอนให้เด็กรู้จักพึ่งตนเองและมีความรับผิดชอบ ยิ่งกว่านั้นยังเป็นเรื่องปกติของเด็ก ๆ ในประเทศที่มีรายได้สูงจะทำงาน ป่วยครั้งที่เด็กทำงานเพื่อหารายได้เป็นค่าใช้จ่ายของตนเอง อย่างเช่นส่งหนังสือ พิมพ์ ทำงานในธุรกิจของครอบครัว ในฟาร์ม การทำงานในร้านอาหารหรือร้านค้าในเวลาเลิกเรียนหรือวันหยุด (Anker, 2000 : 257)

อีกทั้งเป็นสิ่งที่สำคัญที่ต้องยอมรับว่า บางครั้งแล้ว โรงเรียนเองก็เป็นมูลเหตุของแรงงานเด็กต้องออกไปทำงาน ไม่ว่าจะเพราะเด็ก ๆ ต้องการเงินใช้จ่ายค่าเล่าเรียน หรือ ไม่ใช่เพราะว่าเด็ก ๆ มองโรงเรียนในด้านลบ (Boyden, Ling and Myers, 1988 quoted. in Anker, 2000 : 259) อันที่จริงเมื่อเผชิญหน้ากับทางเลือกระหว่างงานที่ไม่เป็นอันตรายกับโรงเรียนที่มีคุณภาพต่ำหรือความเกียจคร้าน ครอบครัวและเด็กอาจจะเลือกงานไม่เป็นอันตรายซึ่งเป็นผลประโยชน์ที่ดีที่สุดของเด็กเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาที่มองไม่เห็นอนาคตทางการศึกษาหรือความเกียจคร้านของเด็ก (Anker, 2000 : 259)

จากการศึกษาของ White (1994 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, ม.ป.ป. : 183) ซึ่งได้ศึกษาการใช้แรงงานเด็กในหลาย ๆ ประเทศทั้งในประเทศกำลังพัฒนาและในประเทศที่พัฒนาแล้วซึ่งได้ข้อสรุปว่า

- 1) กฎหมายห้ามใช้แรงงานเด็กเป็นสิ่งที่ไม่สามารถบังคับใช้ได้ ในความเป็นจริง แม้แต่ประเทศที่พัฒนาแล้ว
- 2) ในสังคมบริโภคนิยม เด็กต้องการทำงานรับจ้างเพราะต้องการค่าจ้างมาใช้ในการซื้อสินค้าที่ตนต้องการ
- 3) การกีดกันจากประเทศที่พัฒนาแล้วต่อประเทศที่กำลังพัฒนา เพื่อให้มีการห้ามใช้แรงงานเด็ก จะมีผลเสียหายต่อแรงงานเด็กมากกว่าผลดี เนื่องจากว่ารัฐบาลไม่สามารถห้ามใช้แรงงานเด็กได้จริง ทำให้รัฐบาลปฏิเสธการดำรงอยู่ของแรงงานเด็กและนำไปสู่การบิดเบือนข้อมูลและปกปิดข่าวสาร ปัญหาแรงงานเด็กก็จะกลายเป็นสิ่งที่สาธารณชนไม่สามารถเข้าถึง ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการให้การคุ้มครองและปลดปล่อยแรงงานเด็ก

กลุ่มที่ยึดแนวคิดในการกำจัดการใช้แรงงานเด็ก มีแนวคิดความเชื่อเบื้องหลังที่สามารถอธิบายได้ให้เห็นเป็นลำดับดังนี้

ตาราง 1 เปรียบเทียบประเด็นความเห็นการใช้แรงงานเด็ก

ประเด็น	งานที่เด็กพึงปรารถนา	งานที่เด็กไม่พึงปรารถนา
หน้าที่	ผลิตซ้ำ	ผลิต
สถานที่	ที่บ้าน (ให้พ่อแม่)	นอกบ้าน (ให้นายจ้าง)
การจ่ายค่าจ้าง	ไม่จ่าย	จ่าย
ขนาดการผลิต	ขนาดเล็ก	ขนาดใหญ่
ความเชื่อมโยงกับโรงเรียน	เรียนหนังสือได้	ไม่ได้เรียน
สถานะ	เป็นผู้ช่วยงาน, ลูกมือ	ลูกจ้าง
การพัฒนา	พัฒนาฝีมือ	ไม่พัฒนาฝีมือ

ที่มา : สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, ม.ป.ป. : 181

กลุ่มที่ยึดถือแนวคิดกำจัดการใช้แรงงานเด็ก จะไม่ยอมรับการทำงานของเด็กในแคว้นด้านขวา ในขณะที่ยอมรับด้านซ้าย ซึ่งเป็นอันตรายต่อสุขภาพและความปลอดภัยของเด็กน้อยกว่า การมองเช่นนี้ถือว่าเด็กพึ่งตนเองไม่ได้ อ่อนแอและตกเป็นเหยื่อที่เลื้อยขา ดังนั้นจึงต้องการองครักษ์จากเบื้องบนเข้าแทรกแซง การมองแรงงานเด็กเช่นนี้ได้สะท้อนความคิดต่อแรงงานเด็กในยุโรปในศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีทัศนคติต่อเด็กสองแนวทางคือ มองเด็กเป็นแรงงานทาสที่ต้องการเยียวยาและปลดปล่อย และมองว่าเด็กเลี้ยงไม่เชื่อ ไม่มีศีลธรรมและป่าเถื่อน ดังนั้นจึงต้องควบคุมและป้องกันไม่ให้มีเสรีภาพมากเกินไป (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, ม.ป.ป. : 181) ซึ่ง ไวท์ (White, 1994 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, ม.ป.ป. : 184) ไม่เห็นด้วยและได้โต้แย้งแนวคิดการห้ามใช้แรงงานเด็กดังนี้

1) การมีฐานคิดว่างานรับจ้างเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาสำหรับเด็กนั้น เป็นการมองในทัศนะของผู้อื่น แต่ไม่ใช่ในทัศนะของเด็ก เพราะเด็กต้องการทำงานรับจ้างเนื่องจากได้เงินใช้และเป็นอิสระไม่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของพ่อแม่หรือผู้ปกครอง ตรงกันข้ามเด็กจะไม่ชอบทำงานให้ครอบครัว เพราะ ไม่ได้รับค่าจ้างและไม่เป็นอิสระ

2) การห้ามเด็กทำงานรับจ้าง เป็นการจำกัดสิทธิของเด็กในการหารายได้และก่อให้เกิดปัญหาการว่างงานของเด็กและเยาวชนขึ้น ในกรณีที่เด็กยากจน ครอบครัวไม่มีกิจการของตนเอง

เช่น ไม่มีที่ดินทำกิน หากห้ามเด็กทำงานรับจ้างแล้วจะให้เด็กไปทำอะไร ในเมื่อครอบครัวไม่มีเงินส่งเสียให้เรียนหนังสือเกินกว่าภาคบังคับ ขณะเดียวกันก็ไม่มีการจ้างงานในครอบครัวให้เด็กทำ

3) ปัญหาแรงงานเด็กต่าง ๆ อาทิ ค่าจ้างต่ำ ทำงานต่อเนื่องหลายชั่วโมง ทำงานภายใต้สภาพแวดล้อมที่เลวร้าย ปัญหาเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับเด็กเท่านั้น แต่เกิดขึ้นกับแรงงานผู้ใหญ่ทั่วไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเกิดคำถามว่าทำไมถึงห้ามใช้แรงงานเด็กแต่ไม่ห้ามใช้แรงงานผู้ใหญ่ ในทางตรงกันข้ามหากผู้ใหญ่ทำได้แล้วทำไมเด็กจะทำไม่ได้ กรณีการกับขังทาสและโรงงานนรกเป็นสิ่งน่ารังเกียจสำหรับผู้จ้างแรงงานเด็กทำงานชนิด การกักขังทารุณกรรมแรงงานผู้ใหญ่ก็ไม่ใช่ว่าสิ่งที่ยังปรารถนาด้วยเช่นเดียวกัน

4) เป้าหมายสูงสุดแห่งอนาคตที่ไม่มีการใช้แรงงานเด็ก อันเป็นฐานคิดของแนวคิดที่ห้ามใช้แรงงานเด็กนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ การพัฒนาของสังคมที่ผ่านมาเพียงแต่เปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้แรงงานเด็กเท่านั้น จากสมัยก่อนหน้าที่ทุนนิยมที่ใช้แรงงานเด็กช่วยงานครอบครัวเป็นหลัก พอลดสมัยทุนนิยมมีการใช้แรงงานเด็กทำงานรับจ้างเต็มเวลา ซึ่งแม้แต่ในประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้วก็มีการใช้แรงงานเด็กทำงานบางเวลา และในปัจจุบันไม่มีประเทศใดเลิกใช้แรงงานเด็กได้จริง

5) การใช้แนวคิดห้ามใช้แรงงานเด็กจะทำให้ละเลยการคุ้มครองแรงงานเด็ก เพราะว่าหากแรงงานเด็กเป็นของต้องห้ามก็ไม่มีประโยชน์ที่จะต้องให้ความคุ้มครองอีกแล้ว ดังนั้นแนวคิดห้ามใช้แรงงานเด็ก จึงเข้ากันไม่ได้ในทางตรรกวิทยากับแนวคิดการคุ้มครองแรงงานเด็ก

จากข้อโต้แย้งดังกล่าว ไวท์ (White, 1994 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, น.ป.ป. : 185) ได้เสนอให้ใช้แนวคิดการคุ้มครองผสมกับแนวคิดการปลดปล่อย ซึ่งหากใช้แนวคิดใด โดด ๆ ก็จะมีจุดอ่อน หากใช้ควบคู่กันแล้วก็จะเสริมจุดอ่อนซึ่งกันและกัน การคุ้มครองเป็นการแทรกแซงจากเบื้องบนภายนอก ส่วนการปลดปล่อยเป็นการกระทำภายในตัวของเด็กเอง ซึ่งทั้งสองแนวคิดยังเข้ากันได้ทางตรรกวิทยาก็ด้วย

แนวคิดการปลดปล่อยจะทำให้เด็กตระหนักถึงสิทธิของตนเองและทำให้เด็กมีอำนาจสามารถเรียกร้องสิทธิและปรับปรุงเงื่อนไขการทำงานและสภาพการจ้างงาน โดยมีการคุ้มครองแรงงานเด็กเป็นมาตรฐาน ขณะเดียวกันการเรียกร้องขององค์กรแรงงานเด็กจะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในเนื้อหาของมาตรการคุ้มครองแรงงานเด็กอีกด้วย ข้อควรระวังคือจะต้องสร้างดุลยภาพระหว่างการคุ้มครองและการปลดปล่อย เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กสามารถสร้างอำนาจของตนเอง อันจะนำไปสู่การควบคุมดูแลชีวิตการทำงานและชีวิตทางสังคมของตนเองได้

แนวคิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

การพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้ระบบทุนนิยมได้ผลักดันให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกยุคโลกาภิวัตน์ (globalization) ที่มีอิทธิพลต่อวิถีคิด แบบแผนการดำเนินชีวิตและการปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ ด้าน ดังเช่นกระบวนการที่ทำให้สังคมก้าวหน้าเป็นสังคมอุตสาหกรรม (industrialization) มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนให้เป็นสังคมทันสมัยอย่างมาก การนำปัจจัยการผลิตอันได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน และองค์การมาเปลี่ยนให้เป็นสินค้าสำหรับบริโภคและแลกเปลี่ยนทำให้เกิดความทะเยอทะยาน การใช้ปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้นก่อให้เกิดความตึงเครียดความไม่สงบในสังคม คนจะเปลี่ยนจากการทำงานเพื่อพอเลี้ยงชีพ (subsistence) เป็นการทำงานเพื่อ ให้มีรายได้ มีการอพยพเพื่อการทำงานและอพยพถาวร

การเติบโตของอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่ตลอดจนการพัฒนานิคมอุตสาหกรรม ทำให้เกิดความต้องการแรงงานเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านที่ว่างจากการเกษตรจะใช้โอกาสนี้แสวงหารายได้เพื่อช่วยให้ตนและครอบครัวมีฐานะดีขึ้น โดยการเดินทางเข้ามาทำงานในเมือง

การส่งเสริมการขยายตัวทางอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานแบบเข้มข้น ดึงดูดคนจากชนบทเข้ามาสู่ภาคอุตสาหกรรม แรงงานในท้องถิ่นที่เติบโตจะเข้าสู่ตลาดแรงงาน อีกส่วนหนึ่งอพยพย้ายถิ่นเข้าไปทำงานในเมืองตามอุปสงค์แรงงานที่ขยายตัวออกไป กิจการหลายประเภทต้องอาศัยแรงงานจำนวนมากในกระบวนการผลิตที่ใช้แรงงานเข้มข้น การขยายตัวของภาคเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมที่ต่อเนื่องจึงสามารถรองรับกำลังแรงงานได้ แรงงานหนุ่มสาวที่มีการศึกษามีโอกาสเลือกงานที่ดี มีรายได้ดี มีสวัสดิการดี ตลอดจนหลักประกันที่ดี ส่วนแรงงานที่ไม่มีทักษะจะมีรายได้น้อย สวัสดิการต่ำ เป็นแรงงานนอกระบบและได้รับการคุ้มครองน้อย (นิคม จันทรวินิจ, 2542 : 75)

กิจกรรมทางเศรษฐกิจหลายประเภทที่ชักนำหรือมีอิทธิพลต่อการเพิ่มขึ้นของแรงงานรับจ้าง กิจการดังกล่าวไม่ต้องใช้ทักษะฝีมือมากนักและขาดแคลนแรงงานในช่วงที่เศรษฐกิจขยายตัว เช่น กิจการก่อสร้าง งานบริการ กิจการเหล่านี้สอดคล้องกับทักษะและการศึกษาของแรงงานจากชนบทซึ่งมีไม่สูงนัก และเป็นงานที่ไม่จำเป็นต้องมีคุณสมบัติหรือเงื่อนไของค์ประกอบสำคัญ แรงงานรับจ้างจากชนบทจึงสามารถอพยพเข้ามาทำงานก่อสร้างหรืองานบริการชั่วคราวได้โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อมาคือการลดลงของแรงงานในภาคเกษตรและกลับไปเพิ่มในภาคนอกเกษตร อันแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของจำนวนแรงงานรับจ้างหรือแรงงานนอภาคเกษตร

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่สามารถสร้างความสมดุลระหว่างภาคการเกษตรและนอภาคเกษตร โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรสู่สังคมอุตสาหกรรม มีการอพยพแรงงานเข้าสู่

เมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งแรงงานเด็กก็เป็นส่วนหนึ่งในผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างรวดเร็วและขาดความสมดุล

ทฤษฎีการพัฒนาความทันสมัย

การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย เป็นแนวคิดทฤษฎีที่ถูกนำมาใช้ในการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้น การเปลี่ยนแปลงของสังคมคือพัฒนาถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย นั่นคือเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมประเพณีดั้งเดิม ไปสู่ลักษณะสังคมสมัยใหม่ตามแบบสังคมที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศในแถบตะวันตก แนวคิดทฤษฎีนี้มีความเชื่อพื้นฐานว่าสังคมต่าง ๆ ย่อมสามารถพัฒนาหรือวิวัฒนาการตามลำดับขั้น จากสังคมที่ล้าหลังไปสู่สังคมที่ก้าวหน้าตามแบบตะวันตกได้ ด้วยเหตุนี้โดยพื้นฐานแล้ว ความทันสมัยจึงมีความหมายเช่นเดียวกับความเป็นตะวันตกนั่นเอง ดังนั้นทุกสังคมจะสามารถหลุดพ้นจากความด้อยพัฒนาไปสู่ความเจริญได้ ด้วยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมให้เป็นแบบตะวันตก (จันจ อดิวัฒนสิทธิ์ และคณะ, 2540 : 173 - 174 ; Black, 1960 : 1 - 7)

ความทันสมัยที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างต่าง ๆ ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจ การศึกษา ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเชื่อของคนในสังคม ทั้งนี้มีปัจจัยที่เป็นตัวนำคือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ดังนั้นการพัฒนาสู่ความทันสมัยจึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านเทคนิค วิธีการต่าง ๆ จากการดำรงชีวิตที่เรียบง่ายไม่มีความซับซ้อน ไปสู่วิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาความรู้ เทคโนโลยีที่เป็นวิทยาศาสตร์ เช่น การเปลี่ยนเทคนิคการเพาะปลูกมาเป็นการเกษตรแผนใหม่ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อการบริโภคจากที่ดินแปลงเล็ก ๆ เป็นการผลิตเพื่อการค้าโดยขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นขนาดใหญ่ เปลี่ยนจากผลิตสินค้าต่าง ๆ เพื่อใช้เอง เป็นการซื้อสิ่งของโดยพึ่งพาระบบตลาด มีการจ้างแรงงานในการเพาะปลูกแทนการใช้แรงงานในครอบครัว รวมทั้งมีการเปลี่ยนจากการใช้แรงงานคนในการผลิตมาใช้เครื่องจักรกล ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตมาเป็นสังคมเมืองมากขึ้น นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยนั้นมีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสังคมส่วนอื่น ๆ อีกด้วย เช่น มีการขยายตัวและมีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา การสื่อสารมวลชน การคมนาคม และการสาธารณสุขไป รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในระบบการเมืองและระบบราชการและเกิดการเปลี่ยนแปลงในค่านิยมและความเชื่อในสังคม เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยนี้มีแนวคิดเบื้องหลังที่สำคัญ คือความเชื่อที่มีพื้นฐานว่าทุกสังคมจะพัฒนาในแนวทางเดียวกันไปสู่ความทันสมัยได้ตามลำดับขั้น จากความเจริญเติบโตของภาค อุตสาหกรรม การเป็นสังคมเมือง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในสถาบันครอบครัวจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว และมีการเปิด โอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น เป็นต้น

นักสังคมวิทยาหลายท่านมีความเห็นพ้องกันว่าความทันสมัยมีลักษณะพื้นฐานร่วมกันคือต้องเกิดจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน ดังเช่น สเมลเซอร์ (Smelser) เห็นว่าการไปสู่ความทันสมัยมีความหมายควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจ เพียงแต่มีขอบเขตที่กว้างกว่า คือมีการคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ และระบบราชการ เป็นต้น

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมประเพณีมาเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ที่แสดงถึงลักษณะทางเศรษฐกิจที่มีความเจริญก้าวหน้า หรือมีการพัฒนาเศรษฐกิจจนมีความมั่นคงทางการเมืองดังเช่นประเทศในตะวันตก

แนวคิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยได้เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่เกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคมมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง จากการจัดระเบียบทางสังคมที่มีความซับซ้อนน้อยไปสู่การจัดระเบียบสังคมที่มีความซับซ้อนมากขึ้นเรื่อย ๆ นักวิชาการต่าง ๆ ได้พยายามสร้างแนวคิดทฤษฎีเพื่อให้คำอธิบายต่อปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น โดยสร้างแบบอุดมคติของสังคมที่แบ่งออกเป็นสองขั้วที่แตกต่างกัน เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของการเปลี่ยนแปลงจากจุดเริ่มต้นที่เกิดจากขั้วหนึ่งซึ่งเป็นสังคมที่ยังไม่พัฒนา ไปสู่จุดหมายปลายทางในอีกขั้วหนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมที่พัฒนาแล้ว โดยที่สังคมมีการพัฒนาเป็นลำดับขั้นจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมทันสมัย เช่น ทอนนีส์ (Tonnie) ได้นำเสนอแนวคิดในอุดมคติที่เรียกว่าสังคมดั้งเดิม (gemeinschaft) และสังคมสมัยใหม่ (gesellschaft) เรดฟิลด์ (Redfield) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมเมือง (urban culture) กับวัฒนธรรมท้องถิ่น (folk culture) เลิร์นเนอร์ (Lerner) ได้กล่าวถึงสังคมแบบประเพณี (traditional society) และสังคมสมัยใหม่ (modernization society) รวมทั้ง โฮสลิตซ์ (Hoslietz) ที่กล่าวถึงสังคมที่ด้อยพัฒนา (underdeveloped society) และสังคมที่พัฒนาแล้ว (developed society) เป็นต้น

นักวิชาการดังกล่าวมีพื้นฐานความเชื่อว่าภาวะดั้งเดิมและภาวะทันสมัยจะปรากฏอยู่ในทุกด้านของสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเทคโนโลยีการเกษตรและอุตสาหกรรม นิเวศน์วิทยา รวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์กันของคนในสังคม โดยที่ทุกสังคมสามารถเปลี่ยนแปลงในลักษณะมีการวิวัฒนาการเป็นลำดับขั้น จากสังคมดั้งเดิมหรือสังคมประเพณีไปสู่สังคมทันสมัยได้ด้วย (นภาพรณี กระจ่าง, 2542 : 12 - 17)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคม อย่างไรก็ตามประเด็นที่ต้องพิจารณาให้ความสำคัญคือ ไปถึงมุมมองของทฤษฎีความทันสมัยในเรื่องแรงงานรับจ้างและแรงงานเด็กเป็นอย่างไร

ในมุมมองของทฤษฎีการพัฒนาความทันสมัยนั้น สภาพความแตกต่างในด้านต่างๆ ระหว่างเมืองกับชนบทก่อให้เกิดภาวะไร้สมดุล การเคลื่อนย้ายแรงงานและกำเนิดของแรงงานรับจ้างจากชนบทจึงเป็นการปรับตัวของสังคมเพื่อให้เกิดความสมดุล ซึ่งให้ประโยชน์และผลดีทั้งสังคมเมืองและชนบท กลไกและแรงผลักดันที่สำคัญในทัศนะของนักทฤษฎีกลุ่มนี้ คือการที่มนุษย์หรือบุคคลมีความต้องการและความมุ่งหวังเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในรูปของค่าจ้างและรายได้ที่สูง เป็นการให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านเหตุผลและแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ (economic rationality) คุณลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มผู้ใช้แรงงานจากชนบท (วัฒนา สุกัณษิต, 2544 ข : 18) เช่นเดียวกันกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมที่มองว่าความเจริญเติบโตของสังคมเป็นแหล่งงานที่ดึงดูดแรงงานจากชนบทให้เข้ามาทำงานในเมือง ในขณะที่เดียวกันความคือยพัฒนาและข้อจำกัดทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดันให้แรงงานในชนบทเข้าสู่แหล่งงานรับจ้างในเมือง เช่น แนวคิดทฤษฎีการย้ายถิ่นของ ราวินสไตน์ (Ravenstien, 1985) แบบจำลองแรงดึงดูดของเลวิส (Lewis, 1954) ไอซาร์ด (Isard, 1960) โทคาโร (Todaro, 1969) และ โบกู (Bogue, 1969) เป็นต้น

แต่ในอีกด้านหนึ่ง ความทันสมัยและความเจริญเติบโตของสังคมเมือง ไม่ได้ส่งผลต่อชุมชนชนบทเพียงในรูปแบบการดึงดูดแรงงานจากชนบทเท่านั้น ความทันสมัยและค่าจ้างในเมืองยังส่งผลต่อการกระตุ้นความต้องการและเป็นต้นแบบการบริโภค ตลอดจนการสร้างโอกาสในการเข้าถึงสินค้าหลากหลายชนิดทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็นแก่แรงงานรับจ้างที่เข้าไปทำงานในเมือง อีกทั้งการพัฒนาความทันสมัยส่งผลให้เกิดการขยายตัวและแพร่กระจายของสินค้าสู่ชนบท ไม่ว่าจะผ่านสื่อโฆษณาในรูปแบบต่าง ๆ หรือผ่านการขยายตัวจากการพัฒนาสังคมชนบทให้สะดวกทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นการขยายถนนหนทางและไฟฟ้า ความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนชนบทกับตลาดและเศรษฐกิจภายนอกได้เพิ่มความต้องการใหม่ ๆ ขึ้นมา และเป็นเครือข่ายกระจายสินค้าแปลกใหม่ทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็นลงสู่ร้านค้าและชุมชน

ทฤษฎีพึ่งพา

ทฤษฎีพึ่งพามีแนวคิดสำคัญว่าสังคมที่พัฒนาแล้วมีบทบาทสำคัญต่อสังคมคือยพัฒนา ในฐานะที่สังคมพัฒนาแล้วเป็นสังคมศูนย์กลาง และสังคมคือยพัฒนาตกอยู่ในฐานะสังคมบริวารที่ต้องพึ่งพิงสังคมศูนย์กลาง สังคมที่พัฒนาแล้วจึงมีบทบาทในการครอบงำทางเศรษฐกิจด้วยการ

สร้างภาพลักษณ์ของสังคมที่พัฒนาผ่านวาทกรรมและสื่อต่าง ๆ และตั้งปัจจัยทรัพยากรและวัตถุประสงค์ต่าง ๆ จากสังคมบริวาร หรือด้วยวิธีการเข้าไปผูกขาดธุรกิจบางอย่าง ให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ โดยมีเงื่อนไขผูกมัดที่ทำให้สังคมต้องพึ่งพิงสังคมศูนย์กลาง ดังนั้นทฤษฎีพึ่งพาจึงมีมุมมองในเรื่องแรงงานรับจ้างรวมทั้งแรงงานเด็กและสตรีแตกต่างกับทฤษฎีการพัฒนาความทันสมัย

ทฤษฎีพึ่งพามองว่าการเคลื่อนย้ายแรงงานรับจ้าง เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการโยกย้ายกอบ โภคและดุคคีสันทรัพยากรออกจากชนบทโดยสังคมเมือง ทรัพยากรที่ถูกย้ายออกจากชนบทนี้ประกอบด้วยคนที่มีคุณภาพและได้รับการศึกษา แรงงานที่มีทักษะ แรงงานรับจ้างทั้งเด็กและสตรี หุ่น เงินออม วัตถุประสงค์ต่าง ๆ กระบวนการโยกย้ายทรัพยากรออกจากชนบทนี้ เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์เชิงครอบงำของชนชั้นที่มีอำนาจในเมือง และภายใต้สภาพค้ำค้ำพัฒนา ขาดงานและไม่มีการทำ นอกจากการดุคคีสันทรัพยากรต่าง ๆ เหล่านี้ไปแล้ว สังคมเมืองยังมีอำนาจครอบงำชนบท โดยผ่านการสร้างกระแสและอิทธิพลวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่สังคมเมืองเป็นผู้นำอีกด้วย ทำให้ชาวชนบทตกเป็นเหยื่อของความทันสมัยและการใช้จ่ายเงินสุรุ่ยสุร่ายในเรื่องต่าง ๆ ที่ไม่จำเป็น (วัฒนา สุกัณศีล, 2544 ข : 19)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแนวคิดทฤษฎีข้างต้นจะเป็นแนวทางการศึกษาแรงงานรับจ้างที่เป็นที่ยอมรับและแพร่หลายกันอยู่มาก และสามารถนำมาอธิบายการศึกษาแรงงานเด็กในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของแรงงานรับจ้าง แต่ก็ยังเป็นแนวทางการศึกษาที่มีข้อจำกัดอยู่ คือ

ประการแรก แนวคิดทฤษฎีข้างต้นยังให้ความสำคัญกับความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทสูง ทั้งที่เมืองกับชนบทต่างก็มีความสำคัญต่อชาวบ้านรวมทั้งเด็กและสตรีที่ทำงานรับจ้าง โดยเฉพาะในแง่ที่ว่าชาวบ้านเหล่านี้พยายามใช้ประโยชน์จากโอกาสและช่องทางที่มีอยู่ภายในเครือข่ายความสัมพันธ์ของตัวเองเพื่อประกอบอาชีพ โอกาสและค่าจ้างในเมืองกลายเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการดำรงอยู่ของสังคมชนบท รายได้จากการจ้างงานรับจ้าง งานบริการและงานอื่นในเมืองกลายเป็นสิ่งทดแทนการเสียเปรียบของภาคเกษตร เพราะหลายครอบครัวในชนบทไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยภาคเกษตรอย่างเดียว ในขณะที่ความเสียงและความผันผวนของงานรับจ้างอื่น ๆ นั้นทำให้การรักษาฐานการผลิตในชนบทยังคงเป็นสิ่งจำเป็น (วัฒนา สุกัณศีล, 2544 ข : 20) ดังนั้นสำหรับชาวบ้านรวมทั้งสตรีและเด็กที่ออกไปทำงานในเมืองนั้น ความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบทเป็นสิ่งที่สำคัญมากนัก เพราะทั้งเมืองและชนบทต่างก็มีความสำคัญกับการดำรงชีวิตของครอบครัวที่ประกอบเป็นหนึ่งเดียวแยกจากกัน ไม่ได้

ประการที่สอง การให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและปัจจัยเชิงโครงสร้างจนมองข้ามประเด็นที่ว่า กลุ่มผู้ใช้แรงงานและชาวบ้านตลอดจนเด็กและสตรีที่ทำงานรับจ้างคือมนุษย์

ที่มีสังคม เครือข่ายและ โลกของพวกเขาเอง กล่าวอีกอย่างก็คือ แรงงานรับจ้างรวมทั้งแรงงานเด็ก และสตรีไม่ใช่เป็นแค่เพียงผู้เป็นเจ้าของและขายแรงงานเท่านั้น หากแต่มีฐานะเป็นมนุษย์ที่เป็น ส่วนหนึ่งของชุมชน และมีความเชื่อมโยงกับเครือข่ายความสัมพันธ์และกลุ่มสังคม ขณะเดียวกันก็ เป็นมนุษย์ที่มีความรู้สึกนึกคิด พยายามทำความเข้าใจถึงที่เกิดขึ้นและพยายามดำรงชีวิตอยู่ใน โลกนี้ เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ในมุมมองเช่นนี้ การศึกษาแรงงานเด็กจึงจำเป็นต้องศึกษาบริบทและปัจจัยที่ ก่อให้เกิดการจ้างงานด้วย โดยเฉพาะพิจารณาแรงงานเด็กในชนบทภายใต้กรอบของกระบวนการ ผนึกรวมเข้าสู่ตลาดแรงงาน และระบบทุนนิยมระดับต่าง ๆ ประเด็นที่ต้องพิจารณาในที่นี้คือ กระบวนการดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับแรงงานเด็กในชนบทอย่างไร มีความหมาย และความสำคัญต่อชุมชนชนบทอย่างไร และมีผลกระทบต่อวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง

แม้ในความเป็นจริงแล้ว ไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าแรงกดดันจากภายนอกและกระแสการพัฒนา ได้เข้ามาในชุมชนทุกที่ แต่ประเด็นที่ต้องพิจารณาให้ความสำคัญควบคู่กัน ไปด้วยคือ การเข้าสู่งาน รับจ้างนอกภาคเกษตรของแรงงานเด็กในชุมชนเกษตรกรรมหนึ่ง ๆ ไม่ได้มีลักษณะพึ่งพาและถูก กำหนดโดยอำนาจ และอิทธิพลระบบตลาดทุนนิยมเพียงอย่างเดียว หรือกล่าวอีกในแง่หนึ่งคือไม่ใช่ เพราะอิทธิพลความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความทันสมัยและการพึ่งพาสถาปัตยกรรมเพียงแง่มุมเดียว หากขึ้นอยู่กับกรที่คนพยายามทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน ชุมชน ปัญหาที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อชีวิตประจำวันอีกด้วย ความหลากหลายและพลวัตของ วัฒนธรรมท้องถิ่นในหลาย ๆ แห่ง ซึ่งให้เห็นถึงศักยภาพและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน รวมถึง ความสำคัญและความเข้าใจด้านวัฒนธรรมในการพัฒนาได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงต้องให้ความสำคัญ กับวิถีชีวิตของชาวบ้านและวัฒนธรรมของชุมชนประมงชายฝั่งว่ามีพลวัตและการเปลี่ยนแปลง อย่างไร อิทธิพลของสังคมภายนอกได้เข้ามาผสมผสานหรือเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของชุมชน อย่างไม่รู้ตัว และก่อให้เกิดผลกระทบอย่างไรบ้าง ชาวบ้านมีมุมมองต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอย่างไร

การอธิบายมุมมองการเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ของคนว่าเป็นผลจากนโยบายการพัฒนา ของรัฐ การขยายตัวของระบบตลาดโลกและการบริโภคนิยมเพียงแง่มุมเดียวจะเป็นการลดทอน ฐานะของมนุษย์ราวกับเป็นเพียงสิ่งที่ไร้ชีวิตและไร้พลัง เป็นการมองข้ามศักยภาพและความสามารถในการปรับเปลี่ยนและแสวงหาทางเลือกใหม่ และมองข้ามว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นเองเป็นสิ่งที่มีความพลวัต (วัฒนา ตุกถิต, 2544 ข : 7) ดังนั้นในสภาพการณ์ปัจจุบันที่ชีวิตคนในชนบทกำลังเผชิญกับปัญหา ที่หลากหลาย และชุมชนมีความซับซ้อนมากขึ้น ประเด็นที่ต้องพิจารณาคือ วัฒนธรรมท้องถิ่นเองมี การปรับตัว และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในมุมมองของหลาย ๆ คนแล้ว การขยายตัว ของตลาดโลก ความทันสมัยและกระบวนการสร้างความเป็นโลกาภิวัตน์ หมายถึงการยอมรับ ระบบทุนนิยมวัฒนธรรมแบบตะวันตก ซึ่งแรงงานเด็กที่ออกไปทำงานในเมืองมีโอกาสได้สัมผัส

เกิดการยอมรับ เปลี่ยนแนวและปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ส่งผลให้วัฒนธรรมท้องถิ่นถูกทำลาย แต่บางคนเห็นว่าอิทธิพลความทันสมัยและแบบแผนการบริโภคจากสังคมเมือง จากตลาดโลกซึ่งเป็นสังคมภายนอก ไม่สามารถเข้าไปทำลายวิถีชีวิต ค่านิยม ความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นในแต่ละที่ได้ง่าย ๆ โดยมีกลุ่มคนที่มีความพยายามในการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชนและพยายามแสดงออกสร้างวาทกรรมและระบบคุณค่า ขัดเกลาสมาชิกของชุมชน โดยเฉพาะผู้ที่เบียดเบียนให้กลับเข้าสู่วัฒนธรรมเดิมของชุมชน ซึ่งโดยมากแล้วผู้ที่มีบทบาทจะเป็นผู้อาวุโสและสถาบันหรือองค์กรทางศาสนา

ข้ออภิปรายดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นที่ต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการโลกาภิวัตน์กับวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นถึงการปฏิสัมพันธ์ซึ่งได้ตอบระหว่างผู้ยอมรับวัฒนธรรมสมัยใหม่กับกลุ่มผู้อนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นอีกด้วย

การอภิปรายกรอบความคิดทฤษฎีในประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น มีนัยยะต่อการพิจารณาประเด็นการศึกษาวิจัยเรื่องชีวิตของแรงงานเด็กในชุมชนประมงชายฝั่งปัตตานีอยู่หลายประการ

ประการแรก การศึกษาการทำงานรับจ้างของแรงงานเด็กจะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับมหภาค เช่น การขยายตลาดและการค้าในระดับภาคระดับประเทศและระดับโลก นโยบายรัฐและการพัฒนา โอกาสทางการศึกษา ปัจจัยเหล่านี้ได้ส่งผลให้ชุมชนเปิดและเชื่อมติดต่อกับชุมชนเมือง และสังคมภายนอกมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองและชนบทที่ปรากฏในรูปของการเคลื่อนย้ายและแลกเปลี่ยนทรัพยากร แรงงาน สินค้า ข้อมูล ข่าวสาร ค่านิยม เทคโนโลยี การบริการ ซึ่งเพิ่มมากขึ้นในช่วงที่การขยายตัวตลาดการค้า ลือ และการคมนาคมติดต่อกันเป็นไปอย่างรวดเร็ว การถูกผนึกรวมเข้าสู่ระบบทุนนิยมในสภาพที่เสียเปรียบของชนบทและภาคเกษตร การเกิดขึ้นและการเคลื่อนย้ายแรงงานรับจ้างในชุมชนชนบท ต่างก็มีความสำคัญต่อสังคมเมืองและชนบท ทั้งนี้เนื่องจากภาคการผลิตต้องพึ่งพาแรงงานจากชนบทและครัวเรือนชนบทเองก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยงานด้านเกษตรเพียงอย่างเดียว แต่ครัวเรือนเหล่านั้นก็ไม่ได้กลายเป็นสภาพเป็นแรงงานรับจ้างเสียทั้งหมด

ประการที่สอง การทำงานรับจ้างและการเคลื่อนย้ายของแรงงานเด็กนั้น น่าจะได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นกลยุทธ์เพื่อความอยู่รอดของครัวเรือนในชนบท แรงงานเด็กเกิดขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงภาวะการทำงาน มีการเพิ่มและลดลงไปตามจังหวะ โอกาสและช่องทางที่เกิดขึ้นในบริบทของแต่ละที่แต่ละแห่ง แตกต่างกันไป สำหรับชาวบ้านและเด็กที่ทำงานรับจ้างแล้ว ทั้งเมืองและชนบทต่างมีความสำคัญสำหรับการทำงานหารายได้เพื่อการดำรงชีพของครอบครัวตัวเอง นอกจากนี้สถานะและความเป็นอยู่ของแรงงานเด็กจะแยกไม่ออกจากฐานะและความเป็นอยู่ของ

ครัวเรือนและระบบการผลิตในภาคเกษตรในชนบท โดยเฉพาะการปรับระดับประคองและการปรับตัว เพื่อให้ครัวเรือนและชุมชนชนบทดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง และความผันผวนทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

ประการที่สาม ภายใต้กรอบคิดข้างต้น แรงงานเด็กจึงไม่เว้นแต่เพียงกลุ่มคนที่ขายแรงงาน เท่านั้น หากยังมีฐานะเป็นกลุ่มคนที่พยายามทำความเข้าใจกับโลกและสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว รวมทั้งพยายามแสวงหางานทำและชีวิตที่ดีกว่า แรงงานเด็กและครอบครัวจึงมีฐานะ บทบาทและจุดยืน ของตน ท่ามกลางกระแสการเคลื่อนไหวหลากหลายชนิดในระดับต่าง ๆ การทำความเข้าใจ ปรากฏการณ์นี้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นต้องพิจารณาแรงงานเด็กในระดับท้องถิ่นและในบริบทของ ชุมชน โดยดูว่าชาวบ้านประกอบอาชีพอะไร ประสบปัญหาอะไร ได้รับผลกระทบอย่างไรบ้าง ชาวบ้านแสวงหาทางออกอย่างไร ทำการผลิตและการผลิตซ้ำ อาหาร สินค้า แรงงานและวัฒนธรรม ได้อย่างไร รวมทั้งชาวบ้านมีการปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภคอย่างไร ชาวบ้านรับรู้ ทำความเข้าใจ และตัดสินใจเลือกที่จะปรับเปลี่ยน หรือเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต วัฒนธรรมท่ามกลางกระแสการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ หลากหลายและซับซ้อนอย่างไร และมีส่วนผลักดันให้เด็กออกไปทำงานรับจ้างอย่างไรบ้าง

ในด้านหนึ่ง สถานะและความเป็นอยู่ของแรงงานเด็กในชุมชนประมงชายฝั่งนั้น ดูเหมือน จะแยกไม่ออกจากฐานะและความเป็นอยู่ของครัวเรือน และระบบการผลิตในชนบท โดยเฉพาะเมื่อ พิจารณาถึงผลกระทบจากการถูกผนึกรวมเข้ากับระบบตลาด ตลอดจนการปรับระดับประคองและการ ปรับตัวให้ครัวเรือนและชุมชนชนบทให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและความผันผวน ทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ในแง่มุมนี้แล้วจำเป็นต้องพิจารณาเด็กที่ทำงานรับจ้างในฐานะ ที่เป็นสมาชิกสังคมที่มีศักยภาพในการเรียนรู้ และเลือกที่จะปรับเปลี่ยนตนเอง โดยเฉพาะความ พยายามในการต่อสู้แสวงหา กีดกัน และเลือกวิถีการหรือกิจกรรม ตลอดจนช่องทางต่าง ๆ เพื่อให้ ตัวเองและครอบครัวดำรงอยู่ต่อไปได้ในสภาพเงื่อนไขที่ถูกกำหนดจากโครงสร้างหรือระบบ เศรษฐกิจและสังคมภายนอก

ดังนั้น ในการศึกษาชีวิตของแรงงานเด็กในชุมชนประมงชายฝั่งที่ใดก็ตามนอกจากจะต้อง พิจารณาถึงบริบทและเงื่อนไขของชุมชน ครัวเรือน ตลอดจน โอกาสและช่องทางจากสังคมภายนอก การรับรู้และตัดสินใจของเด็กแล้ว จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจในด้านอื่นเชื่อมโยงด้วย เช่น แบบ แผนการดำเนินชีวิต การปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มและกับบุคคลภายนอก ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดและ การแสดงออกถึงภาพลักษณ์ของตนในสังคม ท่ามกลางการนิยาม ประเมิน ตีชมในมุมมองต่าง ๆ ของคนในสังคม และการโต้ตอบเชิงสะท้อนถึงทัศนคติของตน โดยที่การนิยามและประเมิน ตีชมใน มุมมองต่าง ๆ ของคนในสังคมนั้น มีฐานคติและบรรทัดฐานจากวิถีชีวิตและวัฒนธรรมหลักของ

ชุมชน อันมีความคิด ความเชื่อทางศาสนา จารีตประเพณี ประสพการณ์และทัศนคติของคนในสังคม นั้นเป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญด้วย ดังนั้นในการทำความเข้าใจวิถีคิด ความเชื่อและแบบการ ปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนประมงชายฝั่งปัตตานีซึ่งส่วนใหญ่เป็นมุสลิมนั้น การให้ความสำคัญ ในบริบททางศาสนาอิสลามจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเป็นฐานให้เข้าใจมุมมองดังกล่าวได้ดีขึ้น

เอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความสนใจวิเคราะห์และแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาการใช้แรงงานเด็กในประเทศไทยมีมานานแล้ว จากการรวบรวมงานศึกษาเกี่ยวกับแรงงานเด็กในประเทศไทยพบว่าสามารถแบ่งได้สองประเภท

ประเภทแรก เป็นงานศึกษาที่ประมวลสภาพปัญหาแรงงานเด็กทั้งจากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ และจากกรณีร้องเรียนต่าง ๆ งานศึกษาในส่วนนี้ช่วยให้เห็นพัฒนาการของการหามาตรการ และบรรเทาปัญหาการใช้แรงงานเด็กที่มีมาในอดีต ตั้งแต่การยกเลิกกันในประเด็นว่าสมควรให้เด็กเข้าสู่ตลาดแรงงานหรือไม่ จนถึงการยอมรับสภาพปัญหาว่าไม่สามารถหยุดยั้งการเข้าสู่ตลาดแรงงานของแรงงานรุ่นเยาว์เหล่านี้ ทำให้ต้องการมีการพิจารณาถึงอายุขั้นต่ำที่ควรอนุญาตให้เด็กทำงานได้ รวมถึงพิจารณาถึงคณะกรรมการทำงานที่เหมาะสมสำหรับเด็ก ต่อมาในปีพ.ศ. 2531 หน่วยงานต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายแรงงานเด็กเสนอมาตรการเพื่อการแก้ไขปัญหาแรงงานเด็ก และกลายมาเป็นมาตรการเชิงนโยบายที่ได้รับอนุมัติตามมติคณะรัฐมนตรี 27 ข้อ ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมได้มีการนำมาตรการดังกล่าวมาพิจารณาจัดทำเป็น มาตรการป้องกันและคุ้มครองแรงงานเด็ก 15 ข้อ

มาตรการดังกล่าวได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสำคัญ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงอายุขั้นต่ำของการเข้าทำงาน และการขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปให้สอดคล้องกัน อย่างไรก็ตาม สถาบันวิจัยสังคม (2538) ได้สรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องกับมาตรการที่ได้กล่าวข้างต้นว่า มาตรการบางประการนั้นไม่มีรายละเอียดจึงทำให้ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ จำเป็นต้องมีการศึกษาที่เป็นระบบว่ามีความเป็นไปได้ และจะดำเนินการในลักษณะใดเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพเงื่อนไขขององค์กรหรือกลุ่มเป้าหมาย และควรทำการศึกษาเพิ่มเติมถึงวิธีการที่แต่ละหน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับแรงงานเด็กจะปฏิบัติ โดยผนวกเข้ากับแผนงานและเป้าหมายของหน่วยงานนั้น และควรหาวิธีการประเมินความก้าวหน้าของการดำเนินการตามมาตรการดังกล่าวด้วย อีกทั้งการวางมาตรการยังยึดโครงสร้างการปฏิบัติงานตามปกติของระบบราชการ ในขณะที่ปัญหาแรงงานเด็กมีลักษณะพิเศษและมีพลวัต การดำเนินการจึงควรมีหน่วยงานลักษณะพิเศษที่มองปัญหาออกเหนือไปจากระบบปกติของการดำเนินงาน

ตาราง 2 ประมวลมาตรการที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันและคุ้มครองแรงงานเด็ก

มาตรการที่อนุมัติตามมติคณะรัฐมนตรี พ.ศ.2531	มาตรการป้องกันและคุ้มครองแรงงานเด็ก พ.ศ.2536
<p>มาตรการระยะสั้น</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. เพิ่มอายุการจ้างงานขั้นต่ำจาก 12 ปี เป็น 13 ปี 2. เพิ่มอายุขั้นต่ำของอายุประชากรที่เป็นกำลังแรงงานจาก 11 ปี เป็น 13 ปี 3. เร่งรัดดำเนินการให้เด็กได้เข้าศึกษาภาคบังคับ 4. จัดทุนการศึกษาให้แก่ครอบครัวยากจน 5. สนับสนุนการฝึกอบรมอาชีพและจัดหาทุน 6. ส่งเสริมบริการทางสังคมสำหรับเด็กทั้งภายในและภายนอกสถานประกอบการ 7. ส่งเสริมบริการด้านสุขภาพอนามัยสำหรับแรงงานเด็กในอุตสาหกรรมการผลิต 8. ส่งเสริมและสนับสนุนองค์กรเอกชนให้จัดบริการทางสุขภาพอนามัยและอื่น ๆ 9. แก้ไขปรับปรุงกฎหมายคุ้มครองแรงงานในปัจจุบันในแง่ชั่วโมงทำงาน การพัก การทำงานล่วงเวลา วันหยุด สวัสดิการและบทลงโทษ 10. ปรับปรุงการบังคับใช้กฎหมาย 11. แลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างหน่วยงานเพื่อการป้องกันและคุ้มครองแรงงานเด็ก 12. ส่งเสริมให้สหภาพแรงงานริเริ่มจากการดูแลเรื่องเด็กที่ถูกแสวงหาประโยชน์ 13. เพิ่มอัตราค่าจ้างขั้นต่ำที่ตรวจแรงงาน 14. ส่งเสริมบทบาทขององค์กรเอกชนในการตรวจแรงงานและเป็นโจทก์แทนแรงงานเด็ก 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เร่งรัดการตรวจแรงงานและบังคับใช้กฎหมายคุ้มครองแรงงาน 2. รมรงค์ระดับชาติเพื่อต่อต้านการแสวงหาประโยชน์จากแรงงานเด็กและแสวงหาความร่วมมือจากฝ่ายต่าง ๆ 3. ให้ข้อมูลแก่ผู้นำชุมชนและประชาชนโดยทั่วไป 4. จัดประชุมสำนักงานจัดหางานเพื่อชี้แจงระเบียบการใช้แรงงานเด็ก 5. จัดประชุมกับเจ้าของกิจการเพื่อชี้แจงเรื่องการใช้แรงงานเด็กและกฎหมายคุ้มครองแรงงาน 6. จัดทะเบียนเด็กที่ไปทำงานต่างถิ่น 7. ตั้งคณะกรรมการพิเศษเพื่อคุ้มครองแรงงานเด็กในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค 8. แสวงหาความร่วมมือจากโรงพยาบาลในกรุงเทพฯ 9. ตั้งสำนักงานตรวจแรงงานในเขตต่าง ๆ 36 เขตในกรุงเทพฯ 10. เพิ่มอัตราค่าจ้างขั้นต่ำที่ตรวจแรงงานของหน่วยงานรัฐ 11. ขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี

ตาราง 2 (ต่อ)

มาตรการที่อนุมัติตามมติคณะรัฐมนตรี พ.ศ.2531	มาตรการป้องกันและคุ้มครองแรงงานเด็ก พ.ศ.2536
<p>15. จัดให้มีระบบตรวจแรงงานทั้งหลัง ชั่วโมงทำงานและในวันหยุด</p> <p>16. เผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิเด็กและ กฎหมายคุ้มครองแรงงาน</p> <p>17. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและ พลเมืองในการแจ้งเหตุเอาเปรียบเด็ก</p> <p>18. ส่งเสริมการศึกษาวิจัยเรื่องแรงงานเด็ก</p> <p>19. กำหนดแผนงานและ โครงการด้าน แรงงานเด็กอย่างสม่ำเสมอ</p> <p>20. เผยแพร่ข้อมูลในระดับหมู่บ้าน</p> <p>21. มอบหมายเจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่นให้ รับผิดชอบเรื่องการคุ้มครองแรงงานเด็ก</p> <p>22. เร่งรัดกระบวนการบังคับใช้ พระราชบัญญัติ ส่งเสริมการฝึกอาชีพ</p> <p>23. เผยแพร่ข้อมูลและยกระดับจิตสำนึกใน เรื่องแรงงานเด็กในหมู่พ่อแม่และเจ้าของ กิจการ</p> <p>24. ส่งเสริมให้ภาคเอกชนมีส่วนร่วมในการ ป้องกันปัญหาแรงงานเด็ก</p> <p>มาตรากระยะยาว</p> <p>25. ขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น 9 ปี</p> <p>26. เพิ่มอายุการจ้างงานขั้นต่ำ</p> <p>27. พัฒนาตัวชี้วัดความต้องการขั้นพื้นฐาน สำหรับแรงงานเด็ก</p>	<p>12. ส่งเสริมการพัฒนาฝีมือแรงงาน สำหรับเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีที่อยู่นอก ระบบโรงเรียน</p> <p>13. อบรมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของ เจ้าหน้าที่ตรวจแรงงาน</p> <p>14. ตั้งศูนย์แจ้งข่าวด่วนเพื่อรับแจ้ง เหตุการณ์เอาเปรียบแรงงานเด็ก</p> <p>15. เพิ่มขีดการลงโทษผู้ที่ละเมิดกฎหมาย คุ้มครองแรงงาน</p>

แม้สถานการณ์ของการดำเนินการแก้ไขปัญหาแรงงานเด็กในประเทศไทยจะมีพัฒนาการ
 อย่างเป็นกระบวนการในช่วงหลายปีที่ผ่านมา แต่สิ่งหนึ่งที่ทำให้การดำเนินการแก้ไขปัญหา
 แรงงานเด็กไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้ นั่นเกิดจากการที่สถานการณ์การเข้าสู่ตลาดแรงงาน
 ของเด็กในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนรูปโฉม ไปจากในอดีตค่อนข้างมาก การเข้าสู่ตลาดแรงงานของเด็กใน
 ปัจจุบันอาจ ไม่ได้เกิดจากปัญหาความยากจนและปัญหาการขาดข่าวสารข้อมูลอีกต่อไป กรณีเด็ก
 ถูกกักขังทารุณ ให้ทำงานในสภาพการทำงานที่เลวร้ายได้ลดลง ส่วนใหญ่เด็กจะเข้ามาในตลาด
 แรงงานด้วยความสมัครใจ โดยมีญาติพี่น้องพามามากกว่าที่จะถูกหลอกลวงเหมือนในอดีต การ
 เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้เป็นเรื่องใหม่ที่ทำให้ต้องมีการทบทวนบทบาทของรัฐว่าจะดำเนินนโยบาย
 ใดต่อแรงงานเด็กเหล่านี้ นอกจากนี้जूดอ่อนประการสำคัญเกี่ยวกับกรณีการดำเนินการตามมาตรการ
 ต่างๆ ที่กำหนดขึ้นคือ ยังไม่เคยมีการประเมินความสำคัญในเรื่องขนาดและความสำคัญของปัญหา
 นี้ที่อาจนำไปสู่การแก้ไขปัญหาแรงงานเด็กด้วยทัศนคติในเชิงบวกด้วย เช่น การหามาตรการที่จะ
 ส่งเสริมให้นายจ้างหรือผู้ประกอบการหันมาให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับแรงงานเด็ก แทน
 การหลบเลี่ยงเนื่องจากกลัวความรับผิดชอบทางกฎหมายเท่านั้น เป็นต้น

งานวิจัยประเภทที่สอง เป็นงานวิจัยเชิงสำรวจ โดยดำเนินการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วน
 เกี่ยวข้อง ทั้งตัวแรงงานเด็ก นายจ้างและผู้ปกครอง สำหรับประเด็นที่ได้จากการสำรวจดังกล่าว
 ได้แก่รายละเอียดเกี่ยวกับครอบครัวของแรงงานเด็ก การเข้าสู่ตลาดแรงงาน ลักษณะงานที่ทำและ
 ค่าจ้างที่ได้รับ รวมทั้งสภาพแวดล้อมในการทำงาน ปัญหาสุขภาพและการเจ็บป่วยต่าง ๆ ที่มีสาเหตุ
 มาจากการทำงานตลอดจนความคาดหวังในอนาคตของเด็ก เป็นต้น ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้อง
 ในทิศทางเดียวกัน คือแรงงานเด็กที่เข้าสู่ตลาดแรงงานเพราะครัวเรือนยากจน ต้องช่วยแบ่งเบาภาระ
 ครอบครัว นายหน้าชักชวน อพยพไปกรุงเทพฯ ฯ ส่วนใหญ่เด็กจะได้เข้าทำงานในโรงงานขนาดเล็ก
 หรือสถานประกอบการประเภทห้องแถว

อย่างไรก็ดีเนื่องจากในรายงานการศึกษาส่วนใหญ่ได้ใช้วิธีสัมภาษณ์แรงงานเด็กที่ยังอยู่ใน
 ระบบการศึกษา เช่น เด็กที่เรียนกับการศึกษานอกระบบ (กศน.) ทำให้ผลการศึกษาที่ได้ออกมาใน
 เชิงบวก กล่าวคือเด็กเหล่านี้มิได้อยู่ในสภาพการทำงานที่กดดันมาก บางส่วนอาศัยอยู่กับพ่อแม่แต่
 ออกมาทำงานเพื่อช่วยหารายได้มาจุนเจือครอบครัวเท่านั้น มิได้เป็นกลุ่มที่มีความขัดสนมากนัก จึง
 มีทัศนคติและความคาดหวังที่ค่อนข้างดีต่ออนาคตของตนเอง โดยเฉพาะในด้านโอกาสทางการศึกษา
 ผลการศึกษาเหล่านี้จึงเป็นการสะท้อนภาพเพียงด้านเดียวของปัญหาแรงงานเด็ก

งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับแรงงานเด็กประเภทที่สองนี้ ในช่วงที่ผ่านมาจำนวนมากหรือ
 อาจจะกล่าวได้ว่าส่วนใหญ่มักจะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับสวัสดิภาพของแรงงานเด็กและพบว่า
 แรงงานเด็กนั้นถูกเอารัดเอาเปรียบหรือถูกค้ำชูหรือค้ำชูจากนายจ้าง ทั้งนี้เนื่องจากเป็นที่ทราบกันดีว่า

การที่นายจ้างจำนวนมากต้องการจ้างแรงงานเด็กเพราะสามารถที่จะเอารัดเอาเปรียบเด็กได้ง่าย เด็กเชื้อฟิงผู้ใหญ่ เด็กขาดการรวมกลุ่มและขาดพลังหรืออำนาจในการต่อรอง งานศึกษาวิจัยต่าง ๆ เหล่านี้ชี้ให้เห็นด้วยว่าสถานประกอบการที่นิยมใช้แรงงานเด็ก มักจะเป็นสถานประกอบการที่มีได้จดทะเบียนถูกต้องและมีรูปแบบการผลิตที่หลากหลาย ความเป็นจริงดังกล่าวนี้มีใช้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยเท่านั้นแต่เป็นปรากฏการณ์ร่วมในหลาย ๆ ประเทศ เหมือนดังที่เบอเกอส์และบอยเดน (Bequele and Boyden, 1988 : 1 - 2 อ้างถึงในออร์ทัย อาจอำ และ Kerry Richer, 2532 : 5) กล่าวว่าโดยปกติเด็ก ๆ มักจะถูกจ้างให้ทำงานในสถานประกอบการที่มีได้จดทะเบียน เป็นสถานประกอบการที่มีต้นทุนต่ำ แต่ก็เป็นการที่มีการแข่งขันสูง มักจะเป็นตลาดที่ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล แรงงานเด็กจึงเป็นแรงงานประเภทไม่แน่นอน ไม่มีงานทำอย่างสม่ำเสมอ แต่ถึงกระนั้นก็มีสิ่งหนึ่งที่น่าสนใจหรือน่าสังเกตคือ ถึงแม้ว่าในหลาย ๆ กรณีจะพบว่าแรงงานเด็กจะเป็นแรงงานที่ถูกจ้างให้ทำงานหรืออยู่ในประเภทธุรกิจที่มีความยืดหยุ่นและไม่แน่นอนก็ตาม แต่ปรากฏว่าการออกจากงานของแรงงานเด็กนั้นมีระดับต่ำ เด็กเปลี่ยนงานน้อยกว่าผู้ใหญ่ และด้วยเหตุนี้ทำให้แรงงานเด็กมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เกิดความมั่นคงหรือเสถียรภาพในการผลิต

นอกจากงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแรงงานเด็กดังกล่าวจะมุ่งไปที่การศึกษาเกี่ยวกับสวัสดิภาพของแรงงานเด็กแล้ว งานศึกษาเหล่านี้ยังมุ่งเน้นไปที่กลุ่มแรงงานเด็กที่เคลื่อนย้ายมาจากชนบทและเข้ามาทำงานในกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่เข้ามาทำงานในภาคอุตสาหกรรมแบบหัตถกรรมและภาคบริการต่าง ๆ ได้แก่ งานเสิร์ฟอาหารและร้านอาหาร งานขนส่ง งานก่อสร้าง งานเชื่อมโลหะ งานล้างท่อ งานในโรงงานขนมอบและลูกกวาดและงานในโรงงานแก้ว ดังเช่นรายงานวิจัยดังต่อไปนี้

ศุรางค์ วชิรารมย์ และภาวณา พัฒนศรี (2529) ได้ศึกษาแรงงานเด็กในร้านอาหารหรือเสิร์ฟอาหาร พบว่าแนวโน้มว่ามีแรงงานเด็กหญิงมากกว่าเด็กชาย แรงงานเด็กมีอายุระหว่าง 10 -14 ปี ส่วนใหญ่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เด็กเหล่านี้ทำงานเฉลี่ยวันละ 11 ชั่วโมง และร้อยละ 73 ทำงานทุกวัน โดยไม่มีวันหยุด ได้ค่าจ้างต่ำสุดวันละ 10 บาท และสูงสุดวันละ 50 บาท ร้อยละ 41 ของกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาทำงานในร้านอาหารที่มีการจำหน่ายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์

การศึกษาของรจนา กุศลรัตน์และคณะ (2529) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับสภาวะทางสังคมของเด็กผู้ถูกใช้แรงงานที่มีอายุต่ำกว่า 19 ปีลงมา กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษามี 3 กลุ่มด้วยกันคือ

1) กลุ่มแรงงานเด็กในโรงงานทำนึ่ง ซึ่งมีสภาพการทำงานที่ไม่เหมาะสม ถูกนายจ้างเอารัดเอาเปรียบ และได้รับความช่วยเหลือนำตัวออกมาจากโรงงานโดยศูนย์ช่วยเหลือแรงงานเด็กของมูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก

2) กลุ่มแรงงานเด็กที่มาขอรับความช่วยเหลือจากโครงการช่วยเหลือสตรีและเด็ก ผู้มีความเดือดร้อนเฉพาะหน้าของบ้านพักฉุกเฉิน

3) กลุ่มแรงงานเด็กที่มาสมัครงานกับสำนักจัดหางาน 4 แห่ง ของกรมแรงงาน

จากการศึกษาพบว่าเด็กส่วนใหญ่ (กว่าร้อยละ 78) มีพื้นเพมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเข้ามาทำงานได้ไม่นาน ข้อค้นพบอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับสภาพการทำงานและความเป็นอยู่ เช่น ค่าจ้าง ชั่วโมงในการทำงาน ที่พักอาศัย ตลอดจนสภาพแวดล้อมในการทำงาน ฯลฯ ไม่มีความแตกต่างจากงานศึกษาวิจัยอื่น ๆ ในแนวเดียวกันนี้มากนัก กล่าวคือ ทำงานหลายชั่วโมง ได้รับค่าจ้างน้อย ไม่มีเวลาหยุดพักผ่อน ไม่มีสวัสดิการนอกจากอาหารและที่พัก ซึ่งปกติก็คิดหักจากค่าจ้างแรงงานของเด็กนั่นเอง

สุรางค์รัตน์ อรรถศาสตร์ศรี (2527) ศึกษาสภาพการใช้แรงงานเด็กในโรงงานอุตสาหกรรม แก้วในเขตกรุงเทพมหานครเช่นกัน โดยศึกษาแรงงานเด็กที่มีอายุระหว่าง 12 - 18 ปี จำนวน 150 คน ทำงานในโรงงานแก้วทั้งหมด 14 แห่ง จากการศึกษพบว่าสภาพการทำงานของเด็กในโรงงานแก้วขาดความปลอดภัยและเสี่ยงต่ออันตรายสูง และโรงงานอุตสาหกรรมแก้วเหล่านี้ส่วนใหญ่ใช้แรงงานเด็กทำงานโดยไม่ได้ขออนุญาตตามที่กฎหมายกำหนดไว้

เด็กในชนบทต้องละทิ้งถิ่นฐานบ้านเรือนของตนเพื่อออกมาทำงานในเมือง ทั้งนี้แรงงานเด็กถูกดึงดูดเข้าสู่เมืองเพราะในเมืองมีงานให้ทำ นอกจากนี้ยังเป็นเพราะการคมนาคมที่สะดวกสบาย และถนนทุกสายมุ่งสู่กรุงเทพมหานคร ประกอบกับนายหน้าเข้าไปถึงหมู่บ้านและให้คำมั่นสัญญาในเรื่องเกี่ยวกับการทำงานของเด็ก มีงานศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่าสภาพต่าง ๆ ในหมู่บ้านชนบทก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เด็กออกจากหมู่บ้านของตน เช่น งานศึกษาของสายสุรี จุติกุล (Chutikul, 1986) ที่พบว่าเมื่อเด็กถึงร้อยละ 71 ที่ต้องออกจากโรงเรียนก่อนกำหนดหรือไม่ได้เรียนต่อชั้นสูง เนื่องจากครอบครัวต้องการความช่วยเหลือจากเด็ก ร้อยละ 42 เบื่อการทำงานในภาคเกษตรกรรม ร้อยละ 62 ไม่มีรายได้เป็นของตนเอง ร้อยละ 59 บอกว่าถูกบิดามารดาตีหรือดูว่ากล่าว และประมาณร้อยละ 37 ของเด็กที่ทำการศึกษายกกว่าต้องการที่จะไปอยู่ที่อื่น

จากข้อค้นพบดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าการใช้แรงงานเด็กภายในครอบครัวอาจกลายเป็นการกดขี่บุตรหลานเด็กด้วยก็ได้ ในหลาย ๆ กรณีการทำงานโดยได้ค่าจ้างของตนเองทำให้เด็กเป็นอิสระและเห็นตัวเองมากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าเด็ก ๆ ที่มีอายุระหว่าง 11 - 14 ปี ตกอยู่ในภาวะที่ลำบากกว่าเด็กกลุ่มอื่นๆ อีกทั้งยังปรากฏว่าหลักสูตรการศึกษาวิชาชีพต่างๆ ยังจัดไว้สำหรับเด็กที่มีอายุ 15 ปี หรือมากกว่านั้น ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าเด็กกลุ่มอายุ 11 - 14 ปี มักจะถูกตีความสำคัญของเด็กกลุ่มนี้ จึงถูกทำให้มีข้อยกโดยปริยาย ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงนั้นพวกเขามีความสำคัญ มีคุณค่าและมีควรถูกประเมินค่าต่ำ เนื่องจากเป็นช่วงวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ตลอดจน

การปรับตัวที่จะต้องเกิดขึ้นเนื่องจากจบการศึกษาภาคบังคับและเข้าสู่ภาวะการทำงาน รวมไปถึง การหางานทำตลอดจนถึงการดำรงชีวิตต่อไปด้วย

จะเห็นได้ว่างานวิจัยที่กล่าวมาข้างต้น ไม่ได้ให้ความสำคัญกับบริบทและความเปลี่ยนแปลง ของชุมชน ตลอดจนผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนที่ตามมาจากการใช้แรงงานเด็ก ซึ่งงานวิจัยในลักษณะนี้มีน้อยมาก งานวิจัยเกี่ยวกับแรงงานเด็กที่ให้ความสำคัญถึงประเด็นดังกล่าว บ้าง ได้แก่ งานศึกษาของสถาบันวิจัยสังคม (2526) ที่ได้ศึกษาถึงสภาพปัญหาที่ชุมชนต้นทางของ แรงงานเด็กจากบุรีรัมย์ พบว่าแรงผลักดันทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญต่อการตัดสินใจของเด็กที่ ออกมาทำงานนอกท้องถิ่น การที่ครัวเรือนมีที่ดินถือครองเพื่อการเกษตรน้อยกว่าครอบครัวทั่วไป ในหมู่บ้าน เป็นสาเหตุให้มีแรงงานส่วนเกินในครอบครัวและออกหางานรับจ้าง ครัวเรือนที่ส่งลูก ไปทำงานผลิตข้าวไม่พอบริโภคนั้นทำให้พ่อแม่หรือผู้ปกครองพร้อมที่จะ ตัดสินใจให้ลูกออกไปทำงานเมื่อไรก็ได้ถ้าลูกโคพอและไม่ได้ศึกษาอยู่ ในส่วนตัวของเด็กเองก็มี ความต้องการออกมาทำงานเนื่องจากความจำเป็นด้านเศรษฐกิจของครอบครัว และความรู้สึกอยาก รู้จักเห็นสังคมใหม่ ๆ ของเขาเองก็เป็แรงดึงดูดที่สำคัญให้เด็กออกไปทำงานรับจ้าง

อรรถัย อาจอ่ำ และ Kerry Richer (2532) ได้ศึกษาแรงงานเด็กในภาคอุตสาหกรรมประมง ในจังหวัดสมุทรสาคร โดยทำการตรวจสอบการเข้าร่วมในกำลังแรงงานของเด็กในภาคอุตสาหกรรม ประมงจากสามแง่มุม คือ

ประการแรก ตรวจสอบและวิเคราะห์ว่าสถานประกอบการต่างๆ ภายในภาคอุตสาหกรรม ประมงทะเลนั้นมีการใช้แรงงานเด็กอายุระหว่าง 11 - 17 ปีอย่างไรบ้าง

ประการที่สอง ได้ทำการตรวจสอบและศึกษาถึงคุณลักษณะด้านต่าง ๆ ของครัวเรือนซึ่ง เชื่อว่ามีปัจจัยหลายอย่างในระดับครัวเรือนที่เป็นปัจจัยกำหนดการเข้าร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ของเด็กเหล่านี้

และประการสุดท้าย ศึกษาและตรวจสอบสถานการณ์ต่าง ๆ ของแรงงานเด็กที่ได้เคลื่อนย้าย จากจังหวัดต่าง ๆ และเข้ามาอยู่ในภาคอุตสาหกรรมประมงทะเลในจังหวัดสมุทรสาคร

ผลการวิจัยพบว่าการจ้างแรงงานอย่างกว้างขวาง เด็กอายุ 11 - 17 ปีในสถานประกอบการ ต่าง ๆ ในภาค อุตสาหกรรมประมง สถานประกอบการร้อยละ 65 มีการจ้างแรงงานเด็ก และมี แรงงานเด็กอายุ 11 - 17 ปีกว่า 1,600 คนจากจำนวนคนงานทั้งหมดกว่า 7,000 คน หรือเท่ากับร้อยละ 23 ของแรงงานทั้งหมดในทุกกลุ่มอายุ ประเภทงานภายในอุตสาหกรรมประมงส่วนใหญ่เป็นงานที่ ไม่ต้องใช้ทักษะและเป็นงานที่น่านเบื่อ คนงานส่วนใหญ่เป็นเด็กเพศหญิงและคนหนุ่มสาว งานต่าง ๆ เหล่านี้ถูกมองว่าเป็นงานของผู้หญิงซึ่งผู้ชายไม่ต้องทำ

อย่างไรก็ตาม นายจ้างหลายคนพูดอย่างตรงไปตรงมาว่าต้องการแรงงานเด็กหญิงมากกว่า เพราะผู้หญิงซื่อซึ้งและว่านอนสอนง่าย สถานประกอบการบางแห่งนายจ้างพอใจที่จะจ้างแรงงาน เลื่อนย้ายมากกว่าแรงงานท้องถิ่น เพราะแรงงานเลือนย้ายยินดีรับค่าจ้างต่ำและสามารถควบคุม ได้ง่าย เด็กส่วนใหญ่ทำงานเกี่ยวกับการทำความสะอาดของทะเล ทำงานอย่างน้อย 10 ชั่วโมงต่อวัน มีเด็กจำนวนมากที่ต้องทำงานทุกวัน โดยไม่มีวันหยุด

การตัดสินใจเข้าทำงานในอุตสาหกรรมประมงนั้น มีเพียงครั้งหนึ่งที่ตัดสินใจเข้าทำงาน ด้วยตนเอง ในขณะที่เหลือ้นั้นมารดาหรือคนอื่น ๆ เป็นผู้ตัดสินใจให้ นอกจากนี้เด็กส่วนใหญ่ต้อง ออกจากโรงเรียนก่อนจบการศึกษาภาคบังคับ เนื่องจากครอบครัวต้องการเงิน หรือต้องการแรงงาน เด็กเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัวและช่วยเหลือสมาชิกในครัวเรือน ส่วนในด้านการศึกษาของ เด็กนั้น เด็กเพศชายมีโอกาสเรียนหนังสือมากกว่าเพศหญิง

นอกจากนี้ แรงงานเด็กท้องถิ่นจะได้รับการปกป้องคุ้มครองจากการกดขี่หรือการเอาเปรียบ จากนายจ้าง เนื่องจากเด็กเหล่านี้ส่วนใหญ่มาทำงานกับบิดามารดา และบิดามารดาของแรงงานเด็ก เหล่านี้นิยมวัดคุณมากขึ้น จึงต้องการให้ลูกทำงานมากขึ้นเพื่อที่จะแข่งขันกับเพื่อนบ้านในแง่ของการ บริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์สี ตู้เย็น เป็นต้น

ส่วนในด้านการศึกษาเปรียบเทียบครัวเรือนของแรงงานเด็กและครัวเรือนของเด็กนักเรียน พบว่าครัวเรือนทั้งสองมีความแตกต่างกันอย่างมากในหลาย ๆ ประการ เช่น ครัวเรือนแรงงานเด็กมี ทรัพย์สินต่าง ๆ น้อยกว่า มีรายได้น้อยกว่าและมีการศึกษาค่ำกว่าครัวเรือนเด็กนักเรียน เด็กส่วนใหญ่ ไม่ชอบงานที่ตนทำอยู่และต้องการทำงานอย่างอื่น บิดามารดาของแรงงานเด็กและตัวเด็กเองส่วน ใหญ่รู้สึกว่ามีโอกาสที่จะศึกษาต่ออีกแล้ว ดังนั้นจึงเป็นการง่ายที่เด็กจากครัวเรือนดังกล่าวเข้าสู่ ตลาดแรงงาน และค่อนข้างแน่ชัดว่าเด็กเหล่านั้นจะไม่มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน ไปมากกว่าบิดามารดา ของพวกเขาเคยได้รับ เด็ก ๆ อายุ 11 - 17 ปี เหล่านี้มีส่วนสนับสนุนรายได้ของครัวเรือนอย่างมาก หรือเท่ากับหนึ่งส่วนห้าของรายได้ทั้งหมดในครัวเรือน

นอกจากนี้ มีงานวิจัยของสว่าง เลิศฤทธิ์ (2535) ที่ศึกษาผลกระทบต่อวิถีชีวิตสตรีไทย มุสลิมที่เข้าไปทำงานในอุตสาหกรรม ซึ่งในกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษามีแรงงานวัยเด็กรวมอยู่ด้วย ผล การศึกษาพบว่าในระยะแรก ๆ เมื่อมีโรงงานเกิดขึ้นเจ้าของหรือผู้จัดการจะออกไปเชิญชวนชาวบ้าน ด้วยตัวเอง อาจขับรถเข้าไปในหมู่บ้านเพื่อพูดคุยกับชาวบ้านหรือติดต่อผ่านกำนันผู้ใหญ่บ้านให้ ช่วยหาคนงาน ซึ่งจะรู้จักกันในหมู่บ้านดี หลังจากที่เข้าไปทำงานแล้วเด็กบางคนกล่าวว่า 'ก่อน ไม่ได้ทำงานนั้นได้ละหมาดทุกวัน แต่พอทำงานต้องตื่นตีห้ารีบไปทำงานทำให้บางวันก็ละหมาด บางวันก็ไม่' และเด็กบางคนออกไปทำงานด้วยเหตุผล "เบื่อ อยู่บ้านเฉยๆ ไม่มีอะไรทำ เหนง ไม่มี

เพื่อน ไปทำงานก็ได้เพื่อน สนุกดี” และ “อยู่บ้านทำนา ไม่มีเงินใช้ต้องขอพ่อแม่ เห็นเพื่อนเขามีเงินซื้อเสื้อผ้า หาเงินได้เองก็อยากมีเงินบ้าง”

ส่วนผลกระทบต่อวิถีชีวิตนั้น คือการทำงานที่ต้องใช้ชีวิตแตกต่างกับที่บ้านและขัดกับหลักศาสนา ทำให้คนในหมู่บ้านมีทัศนคติเชิงลบต่อกลุ่มแรงงานดังกล่าว เช่น “ชุดทำงานใส่หมวก ต้องถอดผ้าคลุมผม ใส่แล้วคนแก่ไม่ชอบ คนแก่ว่าแต่งตัวแบบนี้มันบาป ไม่ถูกหลักศาสนา ถ้าเปลี่ยนจากหมวกเป็นที่คลุมผมได้ก็จะดี” แม้ว่าคนในชุมชนบางคนไม่ยอมให้ลูกออกไปทำงานโรงงาน เพราะไม่ชอบชุดทำงานของโรงงาน แต่ในมุมมองของแรงงานเด็กเองนั้น การทำงานดังกล่าวก็เป็นสิ่งจำเป็น ต้องเลือก บางคนกล่าวว่า “ถึงไม่ชอบชุดทำงาน แต่ต้องทำงานหาเงิน” และเด็กเองก็รับรู้และตระหนักถึงผลกระทบจากการทำงานต่อวิถีชีวิตของพวกเขา ซึ่งบางคนกล่าวว่า “เป็นสาวโรงงานไม่ดี ทำงานนอกบ้าน ไม่มีเวลาดูโทรทัศน์ ไม่มีเวลาสังสรรค์กับเพื่อน ๆ เหมือนเมื่อก่อน”

ผลการศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงผลกระทบต่อวิถีชีวิตของแรงงานเด็กจากการเข้าสู่อาชีพ ตลอดจนการโต้ตอบเชิงสะท้อนถึงทัศนคติระหว่างแรงงานเด็กและผู้คนในสังคมรอบข้างที่ประเมินคิชมในมุมมองต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการเข้าใจถึงความรู้สึกนึกคิดของแรงงานเด็กที่มีต่อตนเองและคนในสังคมรอบข้างที่มีต่อแรงงานเด็ก

งานวิจัยของนิพนธ์ พัวพงศกรและคณะ (2544) ได้ศึกษาสภาพและแนวโน้มของแรงงานเด็กในประเทศไทย และผลกระทบต่อโอกาสในอนาคตของแรงงานเด็ก โดยศึกษาข้อมูลทั้งในระดับมหภาคจากข้อมูลทุติยภูมิต่าง ๆ และในระดับจุลภาค ซึ่งศึกษาข้อมูล โดยการสัมภาษณ์แรงงานเด็ก ครอบครัวของแรงงานเด็กและนายจ้าง เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเรื่องเหตุปัจจัยที่ทำให้เด็กต้องทำงานตลอดจนสภาพตลาดแรงงานเด็กในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในปัจจุบัน โดยศึกษาในพื้นที่ครอบคลุมทั่วประเทศ คือกรุงเทพฯและปริมณฑล ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้

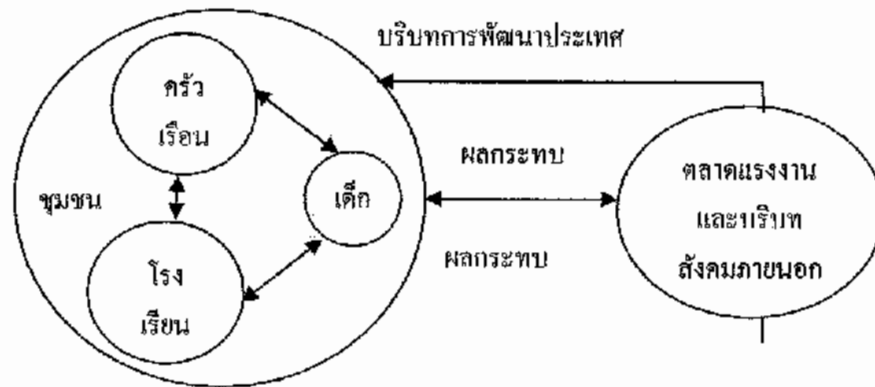
จากการศึกษาพบว่า ในช่วงปี 2527 - 2543 ที่ผ่านมามีจำนวนแรงงานเด็กในระบบเศรษฐกิจไทยลดลงอย่างมาก โดยมีสาเหตุหลักเนื่องจากการขยายตัวของโรงเรียนมัธยมในชนบท และนโยบายขยายโอกาสทางการศึกษาทำให้เด็กมีโอกาเรียนต่อมัธยมเพิ่มมากขึ้น 1.8 เท่าตัว แรงงานเด็กที่ลดลงนี้ ส่วนใหญ่เป็นการลดลงของเด็กในครอบครัวที่ยากจนในชนบท ซึ่งได้รับอนิสงค์จากนโยบายการขยายโอกาสทางการศึกษามากกว่าเด็กยากจนในเมือง ฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญสุด ที่มีผลต่อการตัดสินใจของพ่อแม่ว่าจะให้ลูกเรียนต่อมัธยมหรือออกทำงาน ถ้าครัวเรือนมีฐานะดีลูกจะมีโอกาสเรียนต่อ หรือถ้าต้องการทำงานเด็กจะตัดสินใจไม่ไปทำงานต่างถิ่น ถ้าพ่อแม่มีปัญหาค่าใช้จ่ายในการส่งลูกเรียน ลูกก็จะมีโอกาสเรียนน้อยลงและจะต้องออกไปทำงานในต่างถิ่น นอกจากนี้ปัจจัยอื่น ๆ เช่น การศึกษาของแม่ ถ้าแม่เรียนสูงเด็กยังมีโอกาสทำงาน

น้อยลง เด็กหญิงมีโอกาสเรียนต่อมากกว่าเด็กชาย อีกทั้งถ้าในหมู่บ้านมีโรงเรียนมัธยมเด็กจะมีโอกาสทำงานน้อยลง เด็กส่วนใหญ่ออกมาทำงานครั้งแรกโดยผ่านการแนะนำจากญาติพี่น้อง วิกฤติเศรษฐกิจมีผลต่อภาวะ การจ้างงาน ค่าจ้างและอัตราการว่างงานของเด็กรุนแรงกว่าผู้ใหญ่ การจ้างงานเด็กชายลดลงร้อยละ 37 เด็กหญิงลดลงร้อยละ 4.7 โอกาสความก้าวหน้าของเด็กที่มาทำงานในเมืองโดยเฉลี่ยเด็กจะได้รับค่าจ้างแท้จริงเพิ่มขึ้นร้อยละ 7 ต่อปี แสดงว่ามีผลผลิตภาพการทำงานเพิ่มขึ้น

จะเห็นได้ว่างานศึกษาวิจัยส่วนใหญ่ศึกษาเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง ไม่มีการศึกษาเจาะลึก โดยเฉพาะที่เป็นการศึกษาในระดับจุลภาค เช่น บริบทของชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม และเศรษฐกิจของชุมชน ตลอดจนศึกษาทางด้านปัจจัยจากครัวเรือนของแรงงานเด็กจากแง่มุมของการใช้แรงงานเด็กเป็นยุทธวิธีเพื่อความอยู่รอดของครัวเรือน อันเป็นผลจากการพัฒนาและมีความสัมพันธ์กับความต้องการของตลาดแรงงานระดับมหภาค ซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งของการใช้แรงงานเด็กนั้นยังไม่มี ดังนั้นการศึกษาถึงชีวิตของแรงงานเด็กในชุมชนประมงชายฝั่งปัตตานี โดยให้ความสำคัญกับบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของชุมชน ตลอดจนปัจจัยทางด้านครัวเรือนของแรงงานเด็ก รวมทั้งความรู้สึกนึกคิดของแรงงานเด็กต่อการทำงานและแบบแผนการบริโภค น่าจะก่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับแรงงานเด็กหรือการทำงานของเด็กในประเทศไทยเพิ่มขึ้นมา ซึ่งเป็นความรู้ความเข้าใจจากทั้งแง่มุมของตลาดแรงงาน ครัวเรือน ชุมชนและจากทัศนะหรือแง่มุมของแรงงานเด็กอีกด้วย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าการศึกษาคำความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของแรงงานเด็กในชุมชนประมงชายฝั่งปัตตานีนั้น จำเป็นต้องศึกษาปัจจัยต่าง ๆ ในหลาย ๆ ด้าน เพื่อ เป็นแนวทางที่จะสามารถอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ครอบคลุมและเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลในหลายมิติ ทั้งนี้ปัจจัยที่มีส่วนให้เกิดความชัดเจนและเข้าใจในปรากฏการณ์ดังกล่าว คือปัจจัยจากชุมชน ครัวเรือนของแรงงานเด็ก โรงเรียน ตัวแรงงานเด็กเอง ตลอดจนแหล่งงานและบริบทของสังคมเมืองที่อาจส่งผลกระทบต่อเด็กได้ ซึ่งสามารถแสดงเป็นแผนภาพดังนี้

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากแผนภาพข้างต้นนั้นแสดงถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการเข้าสู่ตลาดแรงงานรวมทั้งผลกระทบต่อวิถีและวัฒนธรรมของชุมชนอันเนื่องจากการเข้าสู่ตลาดแรงงานของเด็ก ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1) ปัจจัยด้านชุมชน ชุมชนมีส่วนสำคัญต่อการผลักดันหรือส่งเสริมให้เด็กเข้าสู่การทำงานภายนอกชุมชน ทั้งนี้ชุมชนมีความเชื่อมโยงกับหน่วยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นครัวเรือน โรงเรียน และกลุ่มสังคมต่าง ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชนก็จะส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชน ขณะเดียวกันปัญหาที่เกิดขึ้นกับสมาชิกของชุมชนก็ส่งผลกระทบต่อชุมชนและสะท้อนถึงภาพลักษณ์ต่าง ๆ ของชุมชนเช่นกัน

ดังนั้นเมื่อพิจารณาประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับชุมชน เช่น ที่ตั้งของชุมชนในระบบเศรษฐกิจ ทรัพยากรของชุมชน ลักษณะ โครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางการผลิต การคมนาคมขนส่ง โครงสร้างอำนาจของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงชุมชนกับการผลิต ตลาด ข้าราชการ หรือบุคคลภายนอก ปัญหาหลักของชุมชนและการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการพัฒนาและผลกระทบจากการพัฒนาต่างก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและมีผลให้เด็กเข้าสู่ตลาดแรงงานภายนอก อย่างเช่น ปัญหาหลักของชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรที่ร่อยหรอ อาชีพหลักไม่สามารถสร้างรายได้เพียงพอให้กับครัวเรือน การถือครองปัจจัยการผลิตน้อย การแก้ปัญหาของรัฐไม่ประสบผล ทำให้ชาวบ้านต้องแสวงหาอาชีพอื่นและเด็กต้องออกหางานรับจ้างในเมือง ประกอบกับชุมชนอยู่ใกล้ตัวเมือง การคมนาคมสะดวกจึงเป็นช่องทางและ โอกาสที่จะเข้าถึงแหล่งงานและเข้าทำงานในตัวเมืองได้ง่าย เป็นต้น

2) ปัจจัยด้านครัวเรือน ครัวเรือนเป็นหน่วยย่อยของชุมชนและมีความใกล้ชิดกับเด็กมากที่สุด ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนย่อมเป็นภาพที่สะท้อนถึงสภาพโดยรวมของครัวเรือน ซึ่งมีผลกระทบต่อครัวเรือนเช่นกัน ดังนั้นเมื่อภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและได้ส่งผลกระทบต่อครัวเรือน เช่น ทรัพยากรในชุมชนร่อยหรอ ส่งผลให้อาชีพที่พึ่งพิงทรัพยากรในชุมชนไม่สามารถที่จะสร้างรายได้ที่เพียงพอแก่ครัวเรือน ประกอบกับมีสมาชิกในครัวเรือนหลายคนจึงมีกำลังแรงงานที่สามารถออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน และครัวเรือนมีทัศนคติในด้านบวกต่อการให้เด็กออกไปทำงาน เช่น ถือว่าเป็นเด็กดี ช่วยหารายได้แก่ครอบครัวและเป็นลูกกตัญญู ตลอดจนสังคมไม่ตำหนิด้วยแล้ว ครอบครัวจะส่งเสริมให้เด็กออกไปทำงานในเมืองเป็นการแบ่งเบาภาระของครอบครัว ในทางตรงกันข้ามการที่เด็กต้องอยู่ในโรงเรียนเป็นเวลานานขึ้นนั้น เด็กย่อมมีโอกาที่จะช่วยเหลือทางเศรษฐกิจหรือช่วยหารายได้จุนเจือครอบครัวน้อยลงและทำให้ต้นทุนต่าง ๆ เกี่ยวกับตัวเด็กสูง เพราะบิดามารดาต้องลงทุนในการศึกษาของบุตรมากขึ้น เป็นต้น

3) ปัจจัยด้านโรงเรียน โรงเรียนเป็นตัวแปรหนึ่งที่ทำให้เกิดการเชื่อมโยงปัจจัยด้านต่าง ๆ ที่จะส่งผลกระทบต่อการใช้แรงงานเด็ก ประเด็นที่ต้องพิจารณาในค่านโรงเรียนคือ การมีโรงเรียนในชุมชนและระยะห่างของโรงเรียนจากชุมชน การส่งเสริมอาชีพแก่เด็กให้มีหนทางช่วยเหลือตนเองและสร้างรายได้แก่ครอบครัว ทำให้เด็กมีโอกาสรียนหนังสือและช่วยเหลือครอบครัวได้โดยไม่ต้องออกจากโรงเรียน การมีโรงเรียนมัธยมในหมู่บ้านหรือพื้นที่ใกล้เคียง เมื่อเด็กจบการศึกษาภาคบังคับ เด็กก็สามารถเรียนต่อได้สะดวก เป็นต้น

4) ปัจจัยด้านตัวเด็กเอง เช่น ทัศนคติต่อการศึกษา ค่านิยมและแบบแผนการบริโภค รวมทั้งทัศนคติต่องานรับจ้าง และความต้องการสัมผัสโลกภายนอก เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้มีความสำคัญและมีผลต่อการเข้าสู่การทำงานรับจ้างนอกชุมชนหรือในเมือง

5) ปัจจัยด้านการจ้างงาน เช่น โอกาสและช่องทางการเข้าถึงแหล่งงานในเมือง อัตราค่าจ้าง เครื่องมือการชักจูงและสภาพการทำงาน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการจูงใจหรือดึงดูดเด็ก ๆ ให้ออกแสวงหางานทำภายนอกชุมชนหรือในเมือง

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น ล้วนแต่มีอิทธิพลต่อการเข้าสู่ตลาดแรงงานของเด็ก นอกจากนี้เมื่อเด็กเข้าสู่ตลาดแรงงานในเมืองแล้ว การได้สัมผัสวิถีชีวิต สภาพสังคมและสภาพลักษณะของคนในเมือง รวมทั้งตลาดการบริโภค อาจมีผลต่อพฤติกรรมที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนในชุมชน เช่น การปฏิบัติตามศาสนา การแต่งกาย การบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือย ความแปลกแยกในชุมชน อีกทั้งอาจจะส่งผลกระทบให้เกิดการขาดตอนในการสืบทอดความรู้และปัญญาในด้านต่าง ๆ เช่น การประกอบอาชีพ เป็นต้น